

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ (ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ)

Δούδαλη Ελένη

Αριθμός Μητρώου: 1113Μ031

**ΟΥΤΟΠΙΑ, ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΚΑΛΥΤΕΡΟ ΜΕΛΛΟΝ, ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΕΡΝΣΤ ΜΠΛΟΧ
«Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ».**

Διπλωματική εργασία

Εξεταστική επιτροπή :

Γρηγόρης Ανανιάδης, Μανόλης Αγγελίδης, Γιώργος Φαράκλας

Αθήνα, Ιούνιος 2017

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	2
I. Η οντολογία του « Όχι Ακόμα »	7
II. Το πεδίο του δυνατού.....	14
Ο χρονικός ορίζοντας.....	14
Η δυνατότητα ως σύσταση της πραγματικότητας.....	19
Η πραγματική δυνατότητα.....	22
III. Η ουτοπική λειτουργία.....	26
Το περιεχόμενο της ουτοπίας ως λειτουργία.....	31
Η ουτοπική λειτουργία στην ιδεολογία.....	35
Αρχέτυπα, σύμβολα και αλληγορίες από τη σκοπιά της ουτοπικής λειτουργίας.	41
IV. Η ουτοπική λειτουργία στην τέχνη.....	48
Η αισθητική.....	52
Στοιχεία αισθητικής, αλήθεια και κάλος.....	53
Αισθητική λειτουργία της τέχνης ως πρόληψη.....	56
Ρεαλισμός και πραγματικότητα.....	61
Οι τέχνες και ο ουτοπικός ορίζοντας τους.....	64
Επίλογος.....	70
Βιβλιογραφία.....	76

Εισαγωγή.

Στο κείμενο που ακολουθεί γίνεται μια προσπάθεια μελέτης του ρόλου της κουλτούρας, ως έκφραση των δυνατοτήτων του ανθρώπου στα πλαίσια της οντολογίας του Έρνστ Μπλοχ [Ernst Bloch], στο έργο του *Η αρχή της ελπίδας*.

Ο Μπλοχ ως Γερμανός εβραϊκής καταγωγής και μαρξιστής φιλόσοφος έζησε και παρήγαγε το έργο του μέσα σε μια ιδιαίτερα σημαίνουσα και ταραγμένη εποχή. Έζησε τις συνέπειες του Α Παγκοσμίου Πολέμου στην Γερμανία αλλά και τον ενθουσιασμό της Οκτωβριανής Επανάστασης, την Ναζιστική άνοδο στην Γερμανία και την εξορία στην Αμερική για να επιβιώσει. Παρακολούθησε την άνοδο του Σταλινισμού ενώ και ο ίδιος μπήκε στο στόχαστρο του Ενιαίου Σοσιαλιστικού κόμματος της ΛΔΓ μετά την επιστροφή του στην Ευρώπη. Όπως τόσοι άλλοι, βίωσε τις ταραγμένες και σκοτεινές συνθήκες της κεντρικής Ευρώπης του 20ου αιώνα, έζησε τον πολιτικό και πολιτιστικό αναβρασμό της εποχής του, το εντυπωσιακό όμως και κίνητρο γι' αυτή εδώ την μελέτη είναι το γεγονός ότι ποτέ δεν έχασε την ελπίδα του, την αγωνιστική του αισιοδοξία.

Η αρχή της ελπίδας γράφτηκε μέσα σε μια ιδιαίτερα σκοτεινή περίοδο για την ανθρωπότητα και κάτω από αντίξοες συνθήκες για την ζωή του ίδιου του συγγραφέα. Πώς λοιπόν ένας άνθρωπος μπορεί να ελπίζει κάτω από τέτοιες συνθήκες; Και όχι μόνο απλά να ελπίζει, αλλά να αναπτύσσει ένα ολόκληρο οντολογικό σύστημα για να θεμελιώσει την πίστη σε ένα καλύτερο μέλλον;

Αυτό το ερώτημα στρέφει την προσοχή μου στο έργο του, και η αξία του που παραμένει σύγχρονη ενισχύεται κατά την γνώμη μου από τις ιστορικές συγκυρίες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκε.

Ο Μπλοχ κινείται κόντρα στον κοινωνικό και φιλοσοφικό πεσιμισμό της εποχής του, ορμώμενος από την βαθιά πεποίθηση του στην εξέλιξη του ανθρώπου, καθοδηγούμενος από το όνειρο για το ξεπέρασμα της αλλοτρίωσης, για την *«φυσικοποίηση του ανθρώπου και τον εξανθρωπισμό της φύσης»*, για την ταύτιση του ανθρώπου με τον καλύτερο δυνατό εαυτό του.

Μέσω της δικής του πίστης στον διαλεκτικό υλισμό, προσθέτει σε αυτόν, με όρους της δικής του φιλοσοφίας, το « ουτοπικό πλεόνασμα » που παράγει αυτή ακριβώς η πίστη του, εάν και ο ίδιος δεν θα συμφωνούσε ακριβώς με τον όρο πίστη σε αυτό το πλαίσιο. Παρά τις αντιξοότητες, την γένεση του ναζισμού και το πέρασμα από την επανάσταση στον σταλινισμό, ο ίδιος θεμελιώνει ένα σύστημα που δικαιολογεί την στράτευση στο όνειρο και πίστη στο μέλλον.

Ο άνθρωπος είναι όλα αυτά που μπορεί να γίνει. Η φράση από τον Φάουστ του Goethe, « οι ευχές είναι προαίσθηση των ικανοτήτων, οι οποίες βρίσκονται μέσα μας, προάγγελοι αυτού που θα είμαστε ικανοί να κατορθώσουμε »¹, αντανακλά τον πυρήνα της φιλοσοφίας που αναπτύσσει ο Μπλοχ και δεν είναι τυχαίο ότι προέρχεται από τον χώρο της λογοτεχνίας, ενισχύοντας το επιχείρημα του για την εμφάνιση των δυνατοτήτων του ανθρώπου μέσω της τέχνης.

¹Ernst Bloch, *The Principle of Hope* Vol. I, μτφρ. Neville Plaice, Stephen Plaice, Paul Knight, εκδ. The IMT press, Cambridge, Massachusetts 1995, σ. 122.

Πάνω σε αυτή την βάση επανοικειοποιείται την έννοια της ουτοπίας για λογαριασμό του μαρξισμού, για να την αναλύσει υπό το πρίσμα μιας οντολογίας που εστιάζει στο επερχόμενο και να την ανάγει σε λειτουργία .

Ο Μπλοχ ανέπτυξε το θέμα της ουτοπίας στη φιλοσοφία του ήδη λίγο πριν από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 μέσα από το έργο του *Το πνεύμα της ουτοπίας*, ένα έργο που αναδύεται μέσα από την εξπρεσιονιστική κουλτούρα της εποχής και αντιπαρατάσσει την ουτοπία στον καπιταλισμό. Στην *Αρχή της ελπίδας*, η ουτοπία αναλύεται σε ένα πρωτόγνωρο εύρος μέσα σε όλο το φάσμα της κουλτούρας, σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί ως λειτουργία που εκδηλώνεται μέσω της κουλτούρας σε μια ανάλυση διαφορετική από οποιοδήποτε ιστορικό συσχετισμό χρήσης του όρου. Η ουτοπία ως λειτουργία σχετίζεται με την έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου να ονειρεύεται και να προβάλλει το εαυτό του στο μέλλον.

Προτείνει και προτάσσει την δίκη του ξεχωριστή προσέγγιση της ουτοπίας ως λειτουργικό μέσο, ως μέσο επαφής με την πραγματικότητα και όχι διαφυγής από αυτή. Ως στοιχείο της ανολοκλήρωτης ανθρώπινης φύσης μέσα σε έναν ανολοκλήρωτο κόσμο γεμάτο δυνατότητες που κρύβονται σε σημεία και σύμβολα, αντανακλούνται σαν ιδέες και όνειρα, και τελικά φανερώνονται μέσα σε έργα και πράξεις των ανθρώπων.

Αυτόν τον κόσμο, τον ανοικτό και μεταβλητό εξετάζει μέσα από την φιλοσοφία ως θεωρία που αποσκοπεί στο να δώσει κατευθύνσεις. Για αυτό στο έργο του *Η αρχή της ελπίδας* καταρτίζει τη δική του « εγκυκλοπαίδεια », καταγράφει όλα τα πιθανά πεδία στα οποία μπορεί να βρίσκεται λανθάνον υλικό, που υποδεικνύει την ύπαρξη ενεργών δυνατοτήτων. Αναζητά και καταγράφει με λεπτομερή τρόπο

τα πεδία στα οποία εμφανίζεται η τάση του μέλλοντος, την οποία αναζητά στην τέχνη την κουλτούρα, την ιδεολογία, στα αληθοφανή και ζώντα κρυπτογραφήματα που εσωκλείουν ανεκμετάλλευτες δυνατότητες.

Ο Μπλοχ αναζητά στην κουλτούρα, με την ευρεία έννοια της, σημάδια που μαρτυρούν την εκδήλωση αυτής της ικανότητας του ανθρώπου να οραματίζεται το μέλλον του και να το διαμορφώνει. Θεωρεί το πεδίο των τεχνών ως τον κατ'εξοχήν χώρο εμφάνισης αυτών των ενδείξεων, αφού πρόκειται για ένα πεδίο στο οποίο η ανθρώπινη δημιουργικότητα βρίσκει πηγαία έκφραση. Τα αντικείμενα της τέχνης είναι εξωτερικοποίηση του εσωτερικευμένου υλικού του κόσμου το οποίο αναδιαμορφώνεται, εξελίσσεται από τον άνθρωπο και φέρει την σφραγίδα του ουτοπικού πλεονάσματος, του πλεονάσματος που προσθέτει η ανθρώπινη δραστηριότητα στην μετασχηματισμένη ύλη, σε αντιστοιχία ως προς την υπεραξία της εργασίας, μόνο που εδώ πρόκειται για ένα πλεόνασμα που αφορά την ελεύθερη δημιουργικότητα και επιστρέφει στον άνθρωπο ως σημάδι των ικανοτήτων του και ελπίδα για το μέλλον.

Το εγχείρημα του να συνδέσει το εύρος των πεδίων της κουλτούρας με την μαρξιστική πολιτική θεωρία εγγράφεται στην προσπάθεια του να δώσει ώθηση στον μαρξισμό και να εκφράσει την αισιοδοξία του για την καλύτερη δυνατή έκβαση των πραγμάτων παρά τις αντιξοότητες της εποχής, η οποία όμως, ως μεταβατική περίοδος, ως σημείο καμπής, θα μπορούσε να είναι εποχή αφύπνισης της συνείδησης για το μέλλον. Προσφέρει έτσι στην μαρξιστική θεωρία μια ανάλυση δυνατοτήτων μέσω της κουλτούρας, μέσω του ανθρωπισμού και της φαντασίας, ως ένα θερμό ρεύμα, δίπλα στο ψυχρό ρεύμα της οικονομετρικής

ανάλυσης, για την ομαλότερη ροή των μαρξιστικών προταγμάτων. Τα δύο ρεύματα αντιπροσωπεύουν τις δυο πλευρές του ίδιου πράγματος, του πραγματικά δυνατού, και το ένα εξισορροπεί το άλλο.

Η συμβολή του Μπλοχ στην ανάλυση της κουλτούρας ως μέσω ανίχνευσης των δυνατοτήτων του ανθρώπου αν και δύσκολο εγχείρημα λόγω του εύρους των πεδίων και της ρευστής τους φύσης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον τόσο από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας όσο και ανθρωπολογικής άποψης. Για να γίνει κατανοητό το εγχείρημα του για την ουτοπία ως λειτουργία και την εκδήλωση της μέσω της τέχνης, θα αναλυθεί στο παρόν κείμενο το οντολογικό πλαίσιο το οποίο υποστηρίζει την ουτοπία ως λειτουργία και η επιχειρηματολογία που την συσχετίζει με την ιδεολογία, την τέχνη και την κουλτούρα σε θεωρητική βάση.

I. Η οντολογία του « Όχι Ακόμα » .

Για να κατανοήσουμε το εγχείρημα του Μπλοχ είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος κατανοεί και ερμηνεύει τον άνθρωπο. Το οντολογικό σύστημά του θέτει τον άνθρωπο στο πλάνο του ορίζοντα του. Αυτή είναι η θέση στην οποία επιλέγει να τοποθετήσει το υποκείμενο και από την οποία επιλέγει να το μελετήσει. Ως ον ανολοκλήρωτο και όχι δεδομένο μέσα σε μια ανολοκλήρωτη πραγματικότητα που οδεύει προς αναζήτηση της ταυτότητας του ως ταύτιση ύπαρξης και ουσίας, με όρους διαλεκτικούς, και μέσα από την ανάπτυξη των εμμένων δυνατοτήτων του. Η ουτοπία μέσα σε αυτήν την προοπτική δεν έχει εσχατολογικό χαρακτήρα, αποτελεί οντολογική δυνατότητα της διαλεκτικής διαπλοκής υποκειμένου και αντικειμένου.²

Κατά τον μελετητή του Μπλοχ Wayne Hudson, το ανοικτό σύστημα, μέσα από το οποίο ο συγγραφέας επιλέγει να ερμηνεύσει τον κόσμο είναι πολιτική μεταφυσική, αντικαθιστά τον κλασικό τόπο της μεταφυσικής με την ενεργή μεταφυσική για τους σκοπούς του Μαρξισμού, για την παραγωγή ενός καλύτερου μέλλοντος. Η πολιτική μεταφυσική του δεν βασίζεται στην κλασική οντολογία, αλλά διαμορφώνει τις βασικές οντολογικές αρχές γύρω από την ελπίδα ως βασική αρχή, και οι σταθερές του οντολογικού συστήματός του δεν βρίσκονται αναγκαστικά προσηλωμένες στις κλασικές τους έννοιες. Σύμφωνα με τον παραπάνω αναλυτή, αυτό μπορεί να προκαλέσει σύγχυση, εάν ερμηνευτούν οι

² Θεόδωρος Γεωργίου, « Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας στη φιλοσοφία του Ernst Bloch », *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού*, τευχ.17, 1995, σ. 110.

οντολογικές αναφορές που χρησιμοποιεί με οδηγό την κλασική φιλοσοφική ορολογία³.

Για την δόμηση της θεωρία του χρησιμοποιεί όρους και εργαλεία της μεταφυσικής προσαρμοσμένα στην ανάλυση του κόσμου στον ορίζοντα του μέλλοντος. Ο τόπος της « μεταφυσικής » του Μπλοχ είναι ο μη τόπος της ουτοπίας, ως φαντασία που ερμηνεύει τον κόσμο μέσα από ιδέες που δεν έχουν βρει χώρο σε αυτόν τον κόσμο, τουλάχιστον όχι ακόμα, αλλά αποτελούν πιθανές αλήθειες αυτού του κόσμου, απραγματοποίητες δυνατότητες που βρίσκονται ενεργές στην πραγματικότητα κατανοημένη ως εξελισσόμενη διαδικασία.

Το πρόθεμα « μετα » (μεταφυσικό), σε αυτή την περίπτωση λαμβάνει μια, θα μπορούσαμε να πούμε, πιο κυριολεκτική σημασία στην ανάλυση του Μπλοχ, αναφέρεται στον κόσμο που έπεται, προσανατολίζεται στο δυνατό μέλλον, σε αυτό που δεν έχει ακόμα φανερωθεί στον κόσμο, αλλά βρίσκεται εν δυνάμει. Οι μεταφυσικές σταθερές παύουν να υφίστανται, αφού ο κόσμος γλιστρά διαρκώς και το βάρος πέφτει στο επερχόμενο στις εξελίξιμες δυνατότητες που απαρτίζουν την πραγματικότητα, η οντολογία του συστήματος του Μπλοχ μελετά αυτό που δεν έχει υπάρξει ακόμα, αλλά δύναται να υπάρξει. Κάτω από αυτό το πρίσμα το όντως ον δεν υφίσταται αλλά αντικαθίσταται από το εν δυνάμει ον .

Ο προσδιορισμός της φύσης του όντος μέσα στην Μπλοχιανή οντολογία γίνεται κατανοητός μέσα στο πλαίσιο της ύλης με αριστοτελικούς όρους και κατά τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας ερμηνεύει αυτούς τους όρους, μιας ύλης με ενσωματωμένη την τάση προς την αυτοπραγματοποίηση, με εντελέχεια ως

³ Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, Palgrave Macmillan UK, 1982, σ. 86, σημ 71

ενέργεια η πράξη που τείνει προς την Πραγαματοποίηση⁴. Επιπλέον η οντολογία του διαρθρώνεται μέσω της δημιουργίας μιας νέας κατηγορίας συνείδησης, της προλαμβάνουσας συνείδησης (anticipatory consciousness). Ο όρος νοείται ως πρόληψη (anticipation), στοιχείων που αφορούν το μέλλον, ως προσμονή και προσδοκία βασισμένη σε αντικειμενικούς παράγοντες. Είναι ο αναγκαίος χώρος για την ανάπτυξη του νέου, ο χώρος που δημιουργούν τα όνειρα και οι επιθυμίες του ανθρώπου. Είναι η ικανότητα του να προβάλλει τον εαυτό του στο μέλλον στη βάση της συνειδητοποίησης και εξέλιξης των δυνατοτήτων που εδράζουν μέσα του. Αυτό που δεν υπάρχει ακόμα δεν σημαίνει ότι είναι ανύπαρκτο, στο βαθμό που τίποτα δεν είναι οριστικοποιημένο, ούτε στη σφαίρα του αντικειμένου ούτε σε αυτή του υποκειμένου. Οι δυνατότητες της εξέλιξης και οι διαμόρφωση των συνθηκών για την πραγματοποίησή τους εξαρτώνται από την ανάπτυξη της συνείδησης του υποκειμένου. Μέσα σε αυτή την σφαίρα μπορούν να συμβούν τα πάντα ή τίποτε, να επέλθει η πλήρωση ή η καταστροφή.

Κάτω από αυτό τον ευρύ όρο ο Μπλοχ αναλύει τα κίνητρα που ωθούν τον άνθρωπο να ονειρευτεί και να πράξει, με βασική ορμή την πείνα, ως ορμή επιβίωσης που κινεί το υποκείμενο, και επιπλέον στοιχειοθετεί τον χαρακτήρα της συνείδησης του Μη Ακόμα Γενομένου υποκειμένου.

Στο εδώ και στο τώρα ο άνθρωπος πεινάει, επιθυμεί, εύχεται και ελπίζει. Αυτό που του λείπει τον κινητοποιεί, τον κάνει να αναζητά και να αλλάζει. Χαρακτηρίζει τον άνθρωπο ως έναν ευμετάβλητο και ευρύ συνδυασμό από ορμές, από μεταβλητές και κακο-προσανατολισμένες ευχές⁵. Οι ορμές είναι διάφορες και

⁴ Bloch, The Principle of Hope Vol I, ό.π., σ. 191.

⁵ Αυτ., ό.π., σ. 50.

διαφορετικές, κάποτε υπερτερεί μια και κάποτε κάποια άλλη και η προτεραιότητα με την οποία κυριαρχούν δεν είναι ανεξάρτητη από τις συνθήκες της εποχής που διαβαίνει ο άνθρωπος. Οι ορμές για τον Μπλοχ λαμβάνουν μια διάσταση διαφοροποιημένη από αυτή που τους δίνεται μέσα στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο. Χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο για τις ανάγκες που δημιουργούν οι εποχές και κατανοούνται καλύτερα στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως πχ. η ορμή της φιλοκτημοσύνης, της απληστίας ⁶, αλλά και αυτές που κυρίως βρίσκονται στο βασικό επίπεδο του σώματος, όπου δεν υπάρχει τίποτα γενικό και αφηρημένο πίσω από τις ορμές, αλλά ερεθίσματα που το ίδιο περιέχει.

Σε αντίθεση λοιπόν με τον Φρόυντ, ορίζει ως βασική ορμή που κινητοποιεί τον άνθρωπο, όχι την σεξουαλική, αλλά την πείνα. Το φροϋδικό δίπολο έρωσ και θάνατος είναι μια κατασκευή για την αστική τάξη της εποχής του. Κάνεις δεν θα ζήσει για να για να ικανοποιήσει την σεξουαλική ορμή αν δεν έχει να φάει.

Η ανάδειξη της πείνας στην βασικότερη κινητήρια ορμή του ανθρώπου ταυτίζεται με την έλλειψη σε πρωτογενές, αδρό επίπεδο και με το περιβάλλον, όχι ως πολιτισμός που περιορίζει και κατευθύνει τον άνθρωπο, αλλά ως σύστημα εξουσίας ζωής και θανάτου, ως σύστημα που μέσω των ελλείψεων υποδουλώνει και εξαναγκάζει τα άτομα. Από την άλλη η πείνα, η έλλειψη, ως ανεπάρκεια των συνθηκών είναι αυτή που ωθεί τον άνθρωπο να κινηθεί προς τα εμπρός, να οραματιστεί και να ελπίσει σε κάτι καλύτερο.

Η συνείδηση του υποκείμενου που κινείται προς τα εμπρός, ωθούμενο από την ίδια του τη φύση, πρέπει να έχει τον αναγκαίο χώρο διεργασίας για το

⁶ Αυτ., σ. 49

επερχόμενο. Σε αντιπαράθεση με το ασυνείδητο της κλασικής ψυχανάλυσης ο συγγραφέας μιλά για το Μη Ακόμα Συνειδητό. Στο ασυνείδητο καταγράφεται αυτό που έχει συμβεί και κάθε προσπάθεια αναμόχλευσης του είναι ένα πισωγύρισμα σε κάτι που πρέπει να έρθει στην επιφάνεια για να ξεκαθαριστεί. Ωστόσο θεωρεί ότι πέρα από αυτό χρειάζεται και μια ακόμα έννοια για τον προσδιορισμό της συνείδησης του υποκειμένου το οποίο βρίσκεται υπό διαμόρφωση και σε διαρκή διαλεκτική σχέση με το περιβάλλον του. Εισάγει την έννοια του Μη Ακόμα Συνειδητού ως συνείδηση του μη ακόμα ολοκληρωμένου όντος. Το υλικό που δεν είναι αυτήν την στιγμή συνειδητό, που παραμένει άμορφο δεν είναι απαραίτητα και εξ' ολοκλήρου συμπιεσμένο και κλεισμένο στο παρελθόν, αλλά μια παρακαταθήκη, περιεχόμενο που ανά πάσα στιγμή, υπό το φως νέων συνθηκών μπορεί να λάβει μορφή. Η έννοια αυτή σχετίζεται περισσότερο με την έννοια του προσυνειδητού, είναι μια μορφή συνείδησης που δεν υπόκειται στην εκδηλωμένη συνείδηση του παρόντος, αλλά συνδέεται με την ανάπτυξη της, με την μελλοντική μορφή της, που αρχίζει να διαφαίνεται, καθώς μέσα σε αυτή την μορφή υπάρχει συνειδητό υλικό που δεν έχει εκδηλωθεί ακόμα.

Η συνείδηση του Μη Ακόμα, είναι ο « ψυχικός τόπος γέννησης του νέου »⁷ και κάθε μελλοντική εξέλιξη νοείται ως δυνατότητα που πηγάζει από αυτή την συνείδηση, της οποίας η πραγματοποίηση συνδέεται με τις αντικειμενικές συνθήκες⁸, ενώ αντίσταση προς αυτή την μορφή συνείδησης αποτελούν οι συνθήκες που στην σφαίρα του αντικειμένου δεν έχουν ακόμα ωριμάσει. Η μορφή αυτή της συνείδησης ανθεί στις παρυφές της εκδήλωσης του Νέου. Σχετίζεται με

⁷ Αυτ., σ. 116.

⁸ Θεόδωρος Γεωργίου, « Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας στη φιλοσοφία του Ernst Bloch », *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού*, τευχ.17, 1995, σ. 112.

τις εποχές των αλλαγών, που είναι γεμάτες διανοητική παράγωγη και δημιουργικότητα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Αναγέννηση. Στο επίπεδο του ατόμου σχετίζεται με την πρώτη νιότη και την ορμή της δημιουργικότητας και της έκφρασής αυτού του νέου στοιχείου που ανυπομονεί να δράσει στον κόσμο, και με την δημιουργική διαδικασία ως παραγωγή νέου αυθεντικού περιεχομένου για το οποίο « έχει φτάσει ο καιρός ».

Όπως είπαμε και παραπάνω, αντιλαμβάνεται την ύλη με Αριστοτελικούς όρους, και ο άνθρωπος ως ύλη είναι ον εντελεχές. Στην σύσταση του παρόντος εμπεριέχεται το παρελθόν και αυτό που μπορεί να συμβεί στο μέλλον. Ο χρόνος ανοίγεται σε ένα κοινό πανόραμα όπου σημασία δεν έχουν πια οι χρονικές διαστάσεις αλλά η απρόσκοπτη εντελεχής κίνηση της ύλης.

Ο άνθρωπος πριν σηκώσει το κεφάλι του, έχει φανταστεί τον εαυτό του να περπατά ευθυτενής. Ωστόσο πρέπει να ξεχωρίσει μέσα του, το όνειρο του από το όνειρο του άλλου, την πλαστή εικόνα για τον εαυτό. Το ότι η πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από την οντολογία του δυνατού δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτός ο οντολογικός προσδιορισμός μάς ωθεί σε μια αποκλειστικά κατεύθυνση, ηθικά προσδιορισμένη, σχολιάζει ο José Meneses ⁹.

Ο ίδιος ο Μπλοχ αναρωτιέται ποιος είναι αυτός μας κινεί « who drives within us » ¹⁰ , και πριν καταλήξει στην πείνα ως βασική ορμή, αναγνωρίζει ότι οι επιθυμίες ακόμα και οι ορμές αλλάζουν μέσα στην έλευση των καιρών και τα διαφορετικά προστάγματα τους, όπως αναφέραμε και πάρα πάνω. Το υποκείμενο

⁹ José Meneses, Luis Martínez (επιμ), *Esperanza y Utopía, Ernst Bloch desde América Latina*, BUAP, Puebla, 2011, σ.95.

¹⁰ Bloch, *The Principle of Hope Vol I*, ό.π., σ. 45.

φαίνεται μέσα στην ανοικτότητα του να είναι αυστηρά προσδιορισμένο, προσανατολισμένο οντολογικά προς την πρόοδο. Ωστόσο ο συγγραφέας δεν προσδιορίζει ως προς το περιεχόμενο το πεδίο των δυνατοτήτων, ο άνθρωπος μπορεί να οδεύσει προς το καλύτερο μπορεί ωστόσο να οδηγηθεί στο τίποτα, στην καταστροφή.

Το υποκείμενο του Μπλοχ μοιάζει περισσότερο με το επαναστατημένο υποκείμενο, αυτό που αναγνωρίζει συνειδητά το πιεστικό των συνθηκών μέσα στις οποίες ζει και ωθείται να κινηθεί ενάντια τους. Το όνειρο για το οποίο μιλά ο συγγραφέας είναι αυτό που οδηγεί στην δράση η οποία είναι δυνατή και εφικτή καθοδηγούμενη από τον ουτοπικό οραματισμό και δεν είναι η πράξη ενός σολιψιστικού υποκειμένου απομονωμένου από τον κοινωνικό περίγυρο, καθώς απαιτείται το ενεργό πέρασμα από το ατομικό στο συλλογικό υποκείμενο ¹¹. Η παρουσία του ουτοπικού δηλώνει ένταση μεταξύ των αλλοτριωτικών τάσεων της πραγματικότητας και των τάσεων που εκδηλώνονται ενάντιά τους προς μια κατεύθυνση πραγματικά επιθυμητή και εκφράζεται ενεργά στην πράξη.

¹¹ Arno Munster, ό.π., σ.78.

II. Το πεδίο του δυνατού

Ο χρονικός ορίζοντας.

« Για την ακρίβεια ο νικημένος άνθρωπος πρέπει να δοκιμάσει τον έξω κόσμο ξανά. Αυτό που έρχεται δεν είναι αποφασισμένο(...). Μέσω ενός συνδυασμού κουράγιου και γνώσης, το μέλλον δεν έρχεται στον άνθρωπο ως μοίρα.»¹²

Για την ακρίβεια, για τον Μπλοχ το μέλλον είναι το αντίστροφο της μοίρας, είναι το ανοιχτό πεδίο των δυνατοτήτων, ο κατεξοχήν χώρος της εξέλιξης όπου αρχή και τέλος δεν συμπίπτουν λόγω ακριβώς αυτών των δυνατοτήτων που δεν έχουν προβλεφτεί στην αρχή, που δεν περιλαμβάνονται σε αυτήν, αλλά δημιουργούνται καθ' οδόν. Ο συγγραφέας σχετίζει το πεδίο του δυνατού με τις κατηγορίες Front, Novum, Ultimum, τις οποίες επαναπροσδιορίζει υπό το φως του πυρήνα της φιλοσοφίας του, του εν δυνάμει. Επαναπροσδιορίζει αυτές τις κατηγορίες για να προσφέρει στον νικημένο άνθρωπο ένα ανοιχτό πεδίο δράσης, που εγγράφεται σε γραμμικό χρόνο, με αρχή και τέλος την ελπίδα.

Η ελπίδα για τον Μπλοχ είναι μια συνθέτη κατηγορία πλήρως διαφοροποιημένη από την αόριστη προσμονή ή υπόσχεση για κάποιον άγνωστο παράγοντα που θα φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα σε έναν μελλοντικό χρόνο. Το περιεχόμενο της δεν είναι η καταφυγή στο μέλλον, αλλά το ίδιο το παρόν το οποίο και έρχεται να διαμορφώσει. Είναι ελπίδα που δοκιμάζεται στις πραγματικές συνθήκες. Πραγματοποιείται στο εδώ και στο τώρα, είναι ενεργή και αγωνιζόμενη. Είναι

¹² Bloch, The Principle Hope Vol I , ό.π, σ. 198, μτφρ. δική μου.

συνυφασμένη με την ανθρώπινη τάση για την αναζήτηση της ευτυχίας και δύσκολα μπορεί κανείς να την ξεριζώσει. Λειτουργεί σαν ωθητικός μοχλός που θέτει σε κίνηση την ιστορία, ως προοπτική και πρόσκληση σε ένα σκοπό που γίνεται ορατός και για τον οποίο είναι σημαντικό να αγωνιστεί κανείς. Η δομή της ελπίδα είναι αυτό που κάνει τον άνθρωπο, ως ανικανοποίητο ον, « να ζει φιλοδοξώντας για το εν δυνάμει », και να κινείται σταθερά ως προς το νέο και το έσχατον, προς ό,τι έχει ονειρευτεί και έχει βιώσει αποσπασματικά. Με λίγα λόγια, μέσα από την ελπίδα, ο άνθρωπος προσπαθεί να φτάσει αυτή την κατάσταση της μη αλλοτρίωσης και της απελευθέρωσης που δεν έχει ακόμη λάβει χώρα σε πλήρη μορφή.

Η κατηγορία του Front, είναι ο χώρος συνάντησης του ανθρώπου και της δράσης ως υποκείμενο και αντικείμενο μέσα στην διαλεκτική υλιστική διαδικασία. Είναι ένα είδος μετώπου για την φιλοσοφία της υλιστικά κατανοημένης ελπίδας που στοιχειοθετείται στην δράση και δεν επαναπαύεται στην στοχαστική γνώση. Σε αυτό το εμπρόσθιο μέτωπο ενσωματώνεται το παρελθόν, όχι απλά ως στατική γνώση, αλλά ως ανεκπλήρωτο φορτίο δυνατοτήτων. Είναι ωστόσο η γραμμή που χωρίζει το τελειωμένο, αφομοιωμένο παρελθόν από το μέλλον και, η γραμμή από την οποία το τελευταίο εφορμάται. Το σημείο καμπής στο οποίο συγκεντρώνονται οι τάσεις και τα λανθάνοντα στοιχεία, το σημείο επώασης του Νέου. Ο όρος είναι δανεισμένος από την στρατιωτική ορολογία και διατηρεί στην μεταφορική χρήση της από τον Μπλοχ την ένταση του περιβάλλοντος της διαμάχης, ως διαμάχη μεταξύ παλαιού και νέου, μεταξύ, αναποφασιστικότητας και απόφασης, στοχαστικότητας και δράσης, ως ο κατεξοχήν τύπος της αισιοδοξίας, του « στρα-

τευμένου οπτιμισμού » (militant optimism) στον οποίο η ελπίδα απαντάται με τη δράση και το νέο αποφασίζεται.

Περνώντας στην κατηγορία του *Novum* ο συγγραφέας τονίζει ότι αυτή η κατηγορία δεν είχε βρει τη θέση της στην προμαρξική φιλοσοφία και είναι ελλειπώς περιγεγραμμένη, ωστόσο κατέχει κεντρική θέση στην δική του φιλοσοφία. Ο Μπλοχ χρησιμοποιεί αυτή την κατηγορία για να περιγράψει την πραγματικότητα όχι ως πλήρη ολότητα αλλά ως διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη. Μέσα από αυτή την διαλεκτική διαδικασία γεννιέται το Νέο. Το νέο ως έννοια εμφανίζεται σχεδόν σε όλες τις θρησκείες, και διατρέχει την Παλαιά και Καινή Διαθήκη ως το νέο παράδεισο, την νέα γη. Αυτή η αντίληψη του νέου είναι φορτισμένη με χρόνο αναμονής και χρόνο προπαρασκευής. Η νοηματοδότηση του *Novum* για τον Μπλοχ εμπεριέχει χρόνο, προσμονή, δράση, και ελπίδα και δεν συνάδει με την φιλοσοφία του νέου για το νέο, με την συνεχή εναλλαγή τάσεων και κατευθύνσεων δίχως περιεχόμενο, και τις καπιταλιστικές μόδες.

Το *Novum* του Μπλοχ είναι το πεδίο των ανοικτών δυνατοτήτων που εκτείνονται στο μέλλον, ο χώρος διαμόρφωσης και στοχευόμενης επανάληψης αυτού που δεν είναι ακόμα γνωστό ολοκληρωτικά, του καθεαυτό περιεχομένου του σκοπού, το οποίο προτείνεται, ελέγχεται και ασκείται κατά την σταδιακή ανανέωση της ιστορίας.¹³

Όταν το ολοκληρωτικό περιεχόμενο αναδυθεί διαλεκτικά, σημειώνει ο συγγραφέας, η κατηγορία *Novum* δίνει την θέση της στην κατηγορία *Ultimum*. Η επαναληπτική κίνηση του νέου για την δημιουργία του περιεχομένου φτάνει στον

¹³ Αυτ., σ. 202.

υψηλότερο βαθμό, στην νεότερη και πιο βασική επανάληψη, στο περιεχόμενο ως ταυτότητα. Ωστόσο, δεν πρόκειται για ένα τέλος και δεν σχετίζεται με το περιεχόμενο της έννοιας κατά την Ιουδαϊκό- Χριστιανική φιλοσοφία. Το Ultimum του Μπλοχ σχετίζεται με το Novum και όχι με το Primum. Η τελευταία κατηγορία εμπεριέχεται ως αρχή στο τέλος το οποίο ολοκληρώνει τους στόχους, τους σκοπούς που τέθηκαν σε αυτή την αρχή, και έτσι σχηματίζονται περιοδικοί κύκλοι όπου αρχή και τέλος συμπίπτουν. Αντίθετα το Novum είναι ανοικτό ως προς το περιεχόμενο και επαναπροσδιορισμό ως πεδίο ανάδυσης νέων δυνατοτήτων και δημιουργεί γραμμικά διακλαδούμενα σχήματα. Όταν το νέο αγγίζει την ταυτότητα φτάνουμε σε ένα Ultimum το οποίο μπορεί να γίνει και αυτό μια νέα αρχή.

« Η αφετηρία είναι χωρίς αμφιβολία το στοιχείο προς πραγματοποίηση καθ'αυτό, αλλά ακόμη καθώς εμπεριέχεται κάτι μη ώριμο και απραγματοποίητο στην πραγματοποίηση, η πραγματοποίηση της πραγματοποίησης του καθ'αυτό πραγματοποιηθέντος στοιχείου, είναι πάντα μία αρχή για ξεκίνημα. »¹⁴

Υπό αυτήν την έννοια, δεν υπάρχει τέλος αλλά αλληπάλληλες αρχές ακόμη και όταν έχουμε φτάσει στο ζητούμενο ως ταυτότητα. Η ελπίδα είναι ο καταλύτης που θέτει σε κίνηση τον μηχανισμό της πραγματικότητας και το ουτοπικό περιεχόμενο που κρύβεται μέσα σε « αληθινά κρυπτογραφήματα » σπάνε την κυκλική τροχιά καθώς προσθέτουν στη διαδικασία στοιχεία που δεν είχαν προβλεπτεί στην αρχή, νέες τάσεις και δυναμικές που οδηγούν σε νέες κατευθύνσεις, σε νέες πραγματικότητες.

¹⁴ Αυτ., σ. 204.

Το φαινομενικά παράδοξο της αναζήτησης της ταυτότητας, του όντος που έχει εξ' αρχής προσδιοριστεί ως μη προσδιορίσιμο, ως ανοικτό και εξελισσόμενο, μιας τελεολογίας μέσα σε ανοικτό σύστημα, συνδέεται με την υπερβατικότητα του στοιχείου της ουτοπίας, που θα εξετάσουμε στην συνέχεια.

Ο συνδυασμός της έννοιας της δυνατότητας ως ίδιο χαρακτηριστικό της ύλης και η ουτοπία ως όχημα για την εξεικόνιση των δυνατοτήτων, μας κάνουν να αντιληφτούμε την ταυτότητα τελικά έξω από ένα στενό τελεολογικό σύστημα. Η ταυτότητα βρίσκεται εντός των ορίων του δυνατού, ορίων που συνεχώς μετατοπίζονται. Η εμφάνιση της δεν θα σημάνει το τέλος της διαλεκτικής κίνησης του κόσμου αλλά την μετατόπιση των ορίων σε κάτι νέο, κάτι για το οποίο ακόμα δεν έχουν εμφανιστεί οι δυνατότητες στη σφαίρα του αντικειμένου.

Η δυνατότητα ως σύσταση της πραγματικότητας.

Το γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να ονειρεύεται, ακόμα και στις πιο δύσκολες συνθήκες, δείχνει για τον Μπλοχ την ύπαρξη ενός σημαντικού ανοικτού και αβέβαιου χώρου στην ζωή του, ενώ το υλικό από το οποίο εφορμάται για να οραματίζεται, να εύχεται και να ελπίζει, βρίσκεται μέσα του. « Ο άνθρωπος δεν είναι στέρεος » (man is not solid) ¹⁵. Έχει συνείδηση εαυτού αλλά η ύλη του είναι ασταθής, βρίσκεται σε ζύμωση και μέσα από αυτόν τον αναβράζοντα χώρο ξεπηδούν όνειρα και δυνατότητες που ίσως να εκφραστούν και ίσως όχι. Ο ίδιος είναι η ύλη πάνω στην οποία βασίζονται τα όνειρα του. Οι δυνατότητες που κρύβονται μέσα του, είναι οι ευχές που εκφράζει, και η φαντασία το όχημα που τις μεταφέρει και τους δίνει συνειδητή μορφή.

Ο άνθρωπος είναι η πραγματική δυνατότητα του τι έχει ήδη γίνει, και πάνω από όλα του τι μπορεί ακόμα να γίνει, εάν η πρόοδος του δεν εμποδιστεί.¹⁶ Ο ίδιος είναι ύλη και η ύλη είναι ταυτόσημη με την δυνατότητα για τον Μπλοχ, που σε αυτό το σημείο στηρίζεται στον Αριστοτέλη, ερμηνεύοντας τη θέση του για την ύλη ως δυνατότητα, την δυνατότητα για το κάθε υλικό γινόμενο να υπάρξει ή όχι. Η ύλη είναι το πεδίο μέσα στο οποίο εδράζει η δυνατότητα του γίνεσθαι των πραγμάτων. Αυτό λοιπόν που είναι δυνατόν να γίνει, βρίσκεται ήδη μέσα στην ύλη, κάθε τι είναι υλικό και κάθε υλικό είναι εν δυνάμει.

Στο βαθμό που ο άνθρωπος δεν είναι σταθερός ούτε ο κόσμος μπορεί να είναι. Συμφώνα με τον Μπλοχ, εάν ο εξωτερικός κόσμος, αυτός της πραγματικότητας

¹⁵ Αυτ., σ. 195.

¹⁶ Αυτ., σ. 235.

ήταν σταθεροποιημένος και αμετάβλητος, διαμορφωμένος από πλήρως ολοκληρωμένα γεγονότα, τότε ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου δεν θα έβρισκε καμία διέξοδο. Ο εξωτερικός κόσμος είναι και αυτός ρευστός και ανολοκλήρωτος στο βαθμό που διαμορφώνεται από τον άνθρωπο. Το Πραγματικό (Real) είναι διαδικασία, που υπόκειται στην διαλεκτική σχέση του εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου του ανθρώπου, μια δυναμική σχέση κατά την οποία το Γίγνεσθαι δεν έχει ακόμα επικρατήσει.¹⁷ Η πραγματικότητα ως ανολοκλήρωτη διαδικασία, ως διαλεκτική σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του κόσμου του, είναι κεντρικός άξονας της θεωρίας του Μπλοχ. Τα στοιχεία που ανάγουν το Πραγματικό σε διαδικασία είναι ο ανολοκλήρωτος χαρακτήρας του και η δυνατότητα ως εμμενής κατηγορία, δηλαδή οι ποιότητες που χαρακτηρίζουν και συνθέτουν την ίδια αυτή ύλη του Πραγματικού.

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί κατηγορίες στο έργο του όχι όμως κατά την Καντιανή θεώρηση του καθαρού λόγου, ως στατικό πλαίσιο, αλλά ως διατύπωση τρόπων συσχέτισης μεταξύ της ουσίας και των πιθανών κατηγορημάτων της. Επιπλέον οι κατηγορίες υπόκεινται στην βασική αρχή του συστήματος που στηρίζουν (εν προκειμένω, της ελπίδας), ενός συστήματος ανοικτού και μη ολοκληρωμένου που προσανατολίζει δίχως να καθορίζει. Με άλλα λόγια, οι κατηγορίες δεν είναι τίποτα λιγότερο ή περισσότερο από τους τρόπους συσχέτισης των ανθρώπων μεταξύ τους και με την φύση.¹⁸

Ο Μπλοχ αντιλαμβάνεται την ύλη με αριστοτελικούς όρους, όπως προαναφέραμε, και προχωρά τον συλλογισμό του στη βάση αυτής της ύλης που εσωκλείει την

¹⁷ Αυτ., σ. 196

¹⁸ Αυτ., σ. 66

δυνατότητα, αν και η πραγματοποίηση της δυνατότητας δεν σημαίνει την πλήρωση της πραγματικότητας, αφού και αυτή η ίδια η πραγματικότητα είναι μια κατηγορία ανοικτή και εξελίξιμη, όπως θα εξετάσουμε σε επόμενο στάδιο.

Η κατηγορία της δυνατότητας είναι κομβική στην ανάλυση της *αρχής της ελπίδας* ως βασική έννοια για την σύσταση και την ανάλυση του πραγματικού, στο πλαίσιο της οντολογίας του «όχι ακόμα», ο τελικός καθορισμός της οποίας έχει μελλοντικό προσανατολισμό. Η δυνατότητα εγγράφεται στο πεδίο της ύλης, η οποία για τον Μπλοχ έχει διαλεκτική υπόσταση. Η διαλεκτική ύλη νοείται ως γενικός προσδιορισμούς του κόσμου και η πραγματικότητα συλλαμβάνεται ως το σύνολο αντικειμενικών ρεαλιστικών δυνατοτήτων οι οποίες ανάγονται στην διαλεκτική κίνηση της ¹⁹. Κατά μια έννοια, δεν υπάρχει πραγματικότητα, νοούμενη ως παροντικότητα, που να απαιτεί πλήρη διαχωρισμό από την μελλοντική δυνατότητα, αφού αυτή η ίδια παρούσα πραγματικότητα είναι γεμάτη από εν δυνάμει στοιχεία, από το «όχι ακόμα» ²⁰.

Ο συγγραφέας ασκεί κριτική στο γεγονός ότι η κατηγορία αυτή δεν έχει αναλυθεί διεξοδικά στο πλαίσιο της φιλοσοφίας, και παρουσιάζει, μια σύντομη ανάλυση των διαστρωματώσεων της κατηγορίας, διακρίνοντας τέσσερις τύπους, την αυστηρά λογική δυνατότητα (formal possibility), την επιστημολογική πραγματολογική δυνατότητα (factual epistemological possibility), την κατά το αντικείμενο δυνατότητα (possibility according to the object) και την αντικειμενικά πραγματική δυνατότητα (objectively real possibility). Ο τελευταίος τύπος είναι αυτός που προτείνει και προτάσσει ο Μπλοχ και που αναλύεται εδώ. Σύμφωνα με

¹⁹ Θεόδωρος Γεωργίου, «Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας στη φιλοσοφία του Ernst Bloch», ό.π., σ. 111.

²⁰ Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, ό.π., σ. 134.

τον W. Hudson η ανάγκη για μια διαφορετική ανάλυση της δυνατότητας πέρα από την κλασική μεταφυσική και το νετερμινιστικό πλαίσιο, έχει εκφραστεί στο έργο του Kierkegaard *Είτε - είτε*, και από τους William James και Bergson , αναλύσεις από τις οποίες έχει επηρεαστεί ο Μπλοχ²¹.

Η πραγματική δυνατότητα.

Η αντικειμενικά πραγματική δυνατότητα είναι μια ανοικτή, μη ολοκληρωμένη διαδικασία που ξεδιπλώνεται πολυεπίπεδα στο χρόνο. Είναι συνυφασμένη με την ύλη της πραγματικότητας από την οποία ξεπηδά και διαμορφώνεται, αλλά και ταυτόχρονα διαμορφώνει με την εμφάνιση της. Είναι εκείνο του οποίου οι συνθήκες δεν έχουν διαμορφωθεί πλήρως στην σφαίρα του αντικειμένου καθ'εαυτό, αλλά βρίσκονται σε διαδικασία κατά την οποία, υπάρχουσες και νέες συνθήκες αλληλεπιδρούν και αναδιαμορφώνουν το πεδίο τους.

Η δυνατότητα είναι συστατικό και αδιαχώριστο μέρος της πραγματικότητας. Ο Μπλοχ διακρίνει το δυνατό σε αντικειμενικά δυνατό και πραγματικά δυνατό. Η πρώτη κατηγορία ανταποκρίνεται σε ότι πληροί αντικειμενικές συνθήκες πραγματοποίησης ως αναμενόμενες επιστημονικά και μη αμφισβητήσιμες, στη βάση πάντα της γνωσιακής μερικότητας των υπάρχουσών συνθηκών. Η δεύτερη κατηγορία δυνατότητας, το πραγματικά δυνατό, είναι αυτό του οποίου οι συνθήκες, στη σφαίρα του καθεαυτού αντικειμένου, δεν είναι πλήρως συναρθρωμένες, είτε επειδή δεν έχουν ωριμάσει ακόμα, είτε επειδή και πάνω από

²¹ Αυτ., σ. 132.

όλα, νέες συνθήκες εμφανίζονται μέσα από την συσχέτιση τους με τις ήδη υπάρχουσες συνθήκες και οδηγούν σε ένα νέο Πραγματικό²². Το πεδίο του πραγματικού και της δυνατότητας αλληλοπεριέχονται και αλληλεπιδρούν, το Πραγματικό προσφέρει συνθήκες για την εμφάνιση της δυνατότητας, που ακριβώς με αυτήν την εμφάνιση της, θα μεταβάλει της συνθήκες του Πραγματικού, διαμορφώνοντας νέες συνθήκες για νέες δυνατότητες. Η κατηγορία της πραγματικής δυνατότητας είναι η σημαντικότερη για τον Μπλοχ, καταδεικνύει την διαλεκτική φύση της ύλης, την μεταβλητότητα και την δυναμική των ανολοκλήρωτων δυνατοτήτων του όντος. Είναι θα μπορούσαμε να πούμε ο ενδογενής καταλύτης της διαλεκτικής ύλης που διαμορφώνει και αναδιαμορφώνεται ταυτόχρονα.

« Το δυνατόν είναι μερικώς καθορισμένο υλικό και είναι δυνατό μόνο έως τέτοιο »²³. Ο καθορισμός των συνθηκών για την Μπλοχιανή δυνατότητα είναι μερικός και όχι πλήρης ή ανύπαρκτος, κάτι που θα οδηγούσε σε άλλα μονοπάτια. Αυτό δημιουργεί μία έννοια ανοικτή. Οι δυνατότητες γεννιούνται από το μη ακόμη πλήρες, από τις μη επαρκώς υπάρχουσες συνθήκες που ως τέτοιες, είναι ένα μέρος της πραγματικότητας, ένα μέρος του υπάρχοντος το οποίο δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα. Το πραγματικό είναι επίσης ανολοκλήρωτο στο βαθμό που οι δυο έννοιες μοιράζονται το ίδιο μη πλήρως διαμορφωμένο πεδίο, ωστόσο δεν συμπίπτουν, το δυνατόν δεν υποδεικνύει το Πραγματικό αφού είναι ένα μόνο μέρος του μερικώς ορισμένου εδάφους του. Ο συγγραφέας συνδέει άρρηκτα την δυνατότητα με την μερικότητα των υπάρχουσών συνθηκών, και δίνει τον

²² Bloch, *The Principle Hope* Vol. I, ό.π, σ. 196.

²³ Αυτ., σ. 226, μτφρ δική μου.

παραπάνω ορισμό ως κριτήριο που πρέπει να έχουμε στο νου όταν μιλάμε για την κατηγορία της δυνατότητας.

Η συνάρθρωση της δυνατότητας με το πραγματικό και την μερικότητά του δημιουργεί ένα δυναμικό-διαλεκτικό πεδίο, ενσωματωμένο στην ύλη και επαναπυροδοτήσιμο με κάθε εμφάνιση νέων δεδομένων. Τα όρια της δυνατότητας είναι μεν καθορισμένα, αλλά ταυτόχρονα κινούμενα και μεταβλητά, στο βαθμό που ακολουθούν την κίνηση της πραγματικότητας, η οποία δεν μπορεί να οριστεί ολοκληρωτικά από αυτό που είναι τώρα. Αυτό σημαίνει ότι ο κόσμος είναι μεταφυσικά ανοικτός και τα πράγματα είναι αυτό που μπορούν να γίνουν ²⁴.

Θα μπορούσαμε να συλλογιστούμε, για παράδειγμα, ότι το αντίθετο του δυνατού, το αδύνατον, είναι αυτό που στερείται απολύτως συνθηκών, που βρίσκεται με άλλα λόγια, εκτός του πεδίου των υπάρχουσών συνθηκών, ωστόσο στον βαθμό που η πραγματικότητα είναι μια ανολοκλήρωτη διαδικασία και οι συνθήκες που δεν πληρούνται σήμερα δεν αποκλείεται να εμφανιστούν αργότερα, το αδύνατον υπόκειται στην ίδια μερικότητα. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται το στοιχείο του χρόνου ως συνθήκη αντιστροφής του αδυνάτου και αδιαχώριστο χαρακτηριστικό της ύλης ²⁵.

²⁴ Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, ό.π, σ. 134.

²⁵ Ο χρόνος για τον Μπλοχ νοείται ποιοτικά και όχι ποσοτικά, αποκλειστικά χρονολογικά, είναι πολλαπλός και ελαστικός και συνδεδεμένος με τα συμβαίνοντα. Στο βαθμό που η πραγματικότητα νοείται ως διαδικασία που εξελίσσεται σε πολλαπλά επίπεδα και η δυνατότητα είναι συνυφασμένη με την ύλη αυτής της πραγματικότητας της, ο χρόνος αποκτά μια καλειδοσκοπική μορφή. Δημιουργείται έτσι όχι αποκλειστικά μια γραμμική ανάγνωση της ιστορίας αλλά ένα πολύπλοκο σχήμα όπου ο χρόνος αναφέρεται στους χώρους στους οποίους εξελίσσεται, όσο υπάρχουν

Η Μπλοχιανή πραγματική δυνατότητα, ισοδύναμη της ύλης, από την οποία μπορεί να ξεπηδήσουν μπορεί και όχι νέες συνθήκες, είναι μια σημαντική συμβολή στα πλαίσια του μαρξισμού. Πρόκειται για μια κατηγορία που υπερβαίνει την τάση η δυνατότητα να προκαταβάλλεται και να περιορίζεται από την αυστηρά εκδηλωμένη πραγματικότητα, διευρύνοντας έτσι το πεδίο του μαρξισμού ως πράξη της αντικειμενικής πραγματικής δυνατότητας. Η διαλεκτική ιδιότητα του κόσμου, η δυνατότητα της ανθρώπινης εξέλιξης και της αλληλεπίδρασης με τις υπάρχουσες συνθήκες, υποσκελίζει την κλασική κλειστή έννοια της δυνατότητας και ανοίγει τον δρόμο για δυνατότητες που απαιτούν επιπλέον διαλεκτικά άλματα για να φτάσουν στις πλήρεις συνθήκες τους ²⁶.

Ωστόσο ασκείται κριτική στα τόσο διευρυμένα όρια της έννοιας της πραγματικής δυνατότητας. Συμφώνα με τον W. Hudson το πρόβλημα είναι ότι ο Μπλοχ χρησιμοποιεί αυτή την έννοια για να περιγράψει ιδανικές φανταστικές προβολές που πολλοί άλλοι μαρξιστές δεν θα θεωρούσαν δυνατότητες, καθώς και στην χρήση του όρου για να περιγράψει τόσο πραγματικές στοιχειώδεις δυνατότητες όσο και γενικά ανοικτές δυνατότητες.²⁷

Παρόλα αυτά, αυτή η απελευθερωμένη από τα δεσμά του εδώ και τώρα ανάλυση της δυνατότητας, που περιλαμβάνει σε ίσο βαθμό τα δυναμικά ανεκπλήρωτα στοιχεία του παρόντος και του μέλλοντος, εννοώντας το τώρα ως κάτι διαρκώς μεταβαλλόμενο και ανοικτό, είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα συμβολή στους κόλπους του μαρξισμού, μια προσπάθεια να εμπλουτιστεί η ιδέα της

δυνατότητες που ακόμα δεν έχουν αναπτυχθεί, και τάσεις του παρελθόντος που εξακολουθούν να επιδρούν. Βλ. Bloch, *The Principle Hope*, ό.π., σ. 42-47.

²⁶ Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, ό.π., σ. 135.

²⁷ Αυτ., σ. 135.

πραγματικότητας, της σκληρής πραγματικότητας των ματαιώσεων που βιώνει και βιώνει ο κόσμος, με το όραμα του ξεπεράσματος της πάνω στη βάση αυτής της ίδιας της πραγματικότητας, στρέφοντας το βλέμμα στις δυνατότητες που αυτή εγκυμονεί. Δυνατότητες που ο Μπλοχ απλόχερα αναγνωρίζει σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δημιουργικότητας και στην ενεργή αλλά συγκεκριμένη φαντασία.

III. Η ουτοπική λειτουργία.

Η έννοια της ουτοπικής λειτουργίας είναι κεντρική στο έργο του Μπλοχ, ως το κατεξοχήν μέσο που προβάλλει το δυνατό στο πραγματικό. Περιγράφει την ουτοπία ως λειτουργία που συνδέεται με την δημιουργική φαντασία και την συνείδηση, και προβάλλει στο μέλλον την δυνατότητα για το καλύτερο εφικτό. Είναι η γέφυρα μεταξύ ονείρου και πραγματικής ζωής, μια γέφυρα φτιαγμένη από στερεά ύλη, αυτήν της πραγματοποιήσιμης δυνατότητας.

Η ουτοπία ως λειτουργία στην οντολογία του Μπλοχ αναπτύσσεται στον χώρο της απόστασης που χωρίζει το υποκείμενο από την ουσία του εν' δυνάμει, του δυνατού μετασηματισμένου υποκειμένου που όμως δεν έχει ακόμα πραγματωθεί. Για τον συγγραφέα όπως έχουμε αναφέρει, το υποκείμενο είναι ανοικτό και ανολοκλήρωτο ως υποκείμενο, αλλά ταυτόχρονα και αντικείμενο ιστορικών διαδικασιών κοινωνικού μετασηματισμού. Σε αυτό το χώρο αναπτύσσεται η δυναμική του ονείρου και της φαντασίας ως λειτουργίες ικανές να « δουν » το μέλλον, όχι όμως υπό την έννοια της μαντικής πρόβλεψης που περιγράφει τον

κυκλικό χρόνο ενός παθητικού κόσμου, αλλά από την αντίθετη σκοπιά, μέσα από την ακριβή αντίληψη των συνθηκών και την πράξη. Η ουτοπική λειτουργία δρα καταλυτικά στο πέρασμα από την θεωρία στην πράξη διασφαλίζοντας ότι η πράξη δεν θα είναι μια απλή εφαρμογή της θεωρίας, αλλά θα μια διαρκείς διάδραση μεσολαβημένη από τον λόγο.

Το Όχι Ακόμα Συνειδητό που εμφανίζεται στην ονειροπόληση πρέπει να γίνει συνειδητό κατά την πράξη και δεδομένο ως προς το περιεχόμενο του, τονίζει ο συγγραφέας. Το χειροπιαστό περιεχόμενο της ουτοπικής λειτουργίας είναι η ελπίδα, μια ελπίδα που δεν είναι απλά ένα προσδοκούν συναίσθημα, αλλά μια συνειδητή γνώση που αφορά τα στοιχεία εκείνα που είναι φορτισμένα με την δυνατότητα της πραγμάτωσης του νέου και βέλτιστου. Κατά τον συγγραφέα, τα περιεχόμενα της ουτοπικής λειτουργίας πρώτα εμφανίζονται στην σφαίρα της φαντασίας, στην ονειροπόληση, και δεν προέρχονται από το χώρο των αναμνήσεων. Δεν είναι το αποτέλεσμα της σύνθεσης χιμαιρικών στοιχείων, ούτε απλή ευχολογία, αλλά η συνειδητή προβολή στο μέλλον επιθυμητικών στοιχείων που βασίζονται στο υπάρχον και στις εμμενείς δυνατότητες του, προβλέποντας την βελτίωση του .

Η ουτοπική λειτουργία για τον συγγραφέα κατανοεί το « εκρηκτικό », καθώς είναι και η ίδια εκρηκτική κατά τρόπο πολύ συμπυκνωμένο, και ο Λόγος της είναι ο μη αποδυναμωμένος Λόγος μιας αγωνιστικής αισιοδοξίας ²⁸. Η ουτοπία γεννιέται από το αίσθημα της μη ικανοποίησης που προκαλούν οι παροντικές συνθήκες της ζωής και αποτελεί μια ανοικτή διαμαρτυρία έναντι αυτών των συνθηκών. Ο

²⁸ ²⁸ Bloch, *The Principle of Hope*, ό.π, σ. 146.

ερευνητής I. Galvez αποδίδει το στοιχείο του εκρηκτικού, σε αυτό ακριβώς το αίσθημα της δυσαρέσκειας έναντι της πραγματικότητας των σκληρών συνθηκών και της αδικίας, που ανοίγει χώρο για την αναζήτηση άλλων σχεδιασμών ²⁹. Ο Μπλοχ με το έργο του συνδράμει το αίτημα του Μαρξ για την σύντριψη όλων των σχέσεων μέσα στις οποίες ο άνθρωπος βρίσκεται ταπεινωμένος, σκλαβωμένος, εγκαταλειμμένος, απαξιωμένος. Επιπλέον ο Λόγος της ουτοπικής λειτουργίας είναι ένας αγωνιστικός οπτιμισμός, μια ώθηση που κινητοποιεί τα άτομα ώστε να πράξουν και να πραγματοποιήσουν το επιθυμητό.

Η λειτουργία αυτή, σε αντίθεση με τους ευσεβείς πόθους, βασίζεται στον λόγο και όχι στην πίστη. Ο Μπλοχ σε κάθε περίπτωση καθιστά ξεκάθαρη την διαφορά της συγκεκριμένης ουτοπίας, από την αφηρημένη και τον ουτοπισμό. Πιστεύει ότι στην αφηρημένη ουτοπία, στο αδόμητο και ανεργάτιστο όνειρο χωρίς αναφορά στο πραγματικά δυνατό και χωρίς συγκεκριμένο υποκείμενο, μπορεί να υπάρξει κάποια ανώριμη εκδήλωση ουτοπικής λειτουργίας η οποία όμως αναπτύσσεται ορθά μόνο μέσα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ουτοπίας, εκείνης που βρίσκεται μέσα στην τάση της ενεργούς πραγματικότητας και ακολούθως στις τάσεις της πραγματικότητας που είναι ουτοπικές, που περιέχουν μέλλον ³⁰. Η αφηρημένη ουτοπία κατά τον συγγραφέα, στην οποία κατατάσσεται και ο ουτοπικός σοσιαλισμός, είναι υπεύθυνη για την στρεβλή εικόνα που δημιουργείται για τον όρο, για την απαξίωση της έννοιας του ουτοπικού ως προλαμβάνον (anticipatory) και την στροφή στον μηδενισμό.

²⁹ Isidro Galvez Mora, "La función utópica en Ernst Bloch", στο Ricardo Salles (επιμέλεια.), *Actas del II Coloquio de Doctorandos*. México: UNAM, 2008, σ. 51-60.

³⁰ Bloch, *The Principle of Hope*, ό.π, σ. 145.

Το στοιχείο της ουτοπικής λειτουργίας που αφορά την εκ των ποτέρων αντίληψη, την προ-εμφάνιση (Vor -Shein) που λαμβάνει χώρα στην φαντασία είναι το «φαινομενικά παράδοξο» στοιχείο που προσθέτει ο Μπλοχ στην έννοια της συγκεκριμένης ουτοπίας. Ο Kant στη *Ανθρωπολογία* του αναλύοντας τον χρονικό χαρακτήρα της φαντασίας ξεχωρίζει την παρελθοντική διάσταση από την οποία επιστρέφουν εικόνες μέσω της μνήμης, και την μελλοντολογική διάσταση της φαντασίας όπου εμφανίζονται εικόνες μέσω της ενόρασης. Και οι δύο αυτές χρονικότητες, συσχετιζόμενες επιτρέπουν την συνοχή αυτού που έχει είδη υπάρξει με αυτό που δεν έχει υπάρξει ακόμα μέσω της παρούσας εμπειρίας³¹. Σε σχέση με τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην ουτοπική λειτουργία του Μπλοχ, η οποία συντελείται μεν στην φαντασία αλλά δεν ταυτίζεται με το σύνολο των συναφών ποιοτήτων που προσδίδονται σε αυτήν, και κυρίως των χιμαιρικών, είναι φορέας χρονικότητας, φορέας μέλλοντος. Η σύνθεση που πραγματοποιείται μέσω της ουτοπικής λειτουργίας περιλαμβάνει την εμπειρική αντίληψη της πραγματικότητας αλλά και της λανθάνουσας τάσης με την οποία αυτή είναι φορτισμένη. Ο προλαμβάνων χαρακτήρας της αξιοποιεί το λανθάνον το οποίο προβάλλεται μέσα από τη δημιουργία νέων εικόνων για τις οποίες ακόμη δεν υπάρχει χώρος σε αυτόν τον κόσμο αλλά βρίσκονται στην σφαίρα των πραγματοποιήσιμων δυνατοτήτων.

Η ουτοπική λειτουργία είναι για τον συγγραφέα η μόνη υπερβαίνουσα λειτουργία που αξίζει να παραμείνει. Είναι μια υπερβαίνουσα λειτουργία δίχως υπέρβαση, υπό την έννοια της διαδικασίας που δεν έχει ακόμα παραδώσει το πιο εμμενές

³¹ I Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, μτφρ. R. Loudon . Cambridge University Press, 2006, σ. 75.

περιεχόμενο της, που βρίσκεται καθ' οδόν.³² Στα όρια της οντολογίας του Όχι. Ακόμα, η υπερβατικότητα είναι εμμενής, και σχετίζεται με την διαδικασία πραγμάτωσης των εγγεγραμμένων στην ύλη δυνατοτήτων, με το ξεπέραςμα των ορίων του παρόντος εαυτού του κόσμου, αφού αυτό ακριβώς βρίσκεται εντός των ορίων των δυνατοτήτων του. Το υπερβαίνον αποκτά τη διάσταση του ουτοπικού που εγγράφεται στο χρόνο της ιστορικής εξέλιξης ανθρώπου και φύσης και έχει ανθρωπολογικό χαρακτήρα δεδομένου ότι η τροχιά της υπερβάσης είναι αυτή που διαγράφει ο άνθρωπος ως μονάδα και ως κοινωνία. Αυτή η υπερβατικότητα δίχως υπέρβαση είναι με ματεριαλιστικούς όρους μια διαδικασία που επιταχύνεται από την ανθρώπινή εργασία³³. Σύμφωνα με τον A. Munster, δεν πρόκειται εδώ για μια υπέρβαση υπό την έννοια της υπερβατολογικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας του Kant ή του Fichte, αλλά περισσότερο για μια υπέρβαση που μέσα στην αυθυπαρξία που επανασυνδέει το γνωστικό υποκείμενο που ονειρεύεται έναν καλύτερό κόσμο με την ουτοπική υπόθεση με την οποία εμπλέκεται διαλεκτικά³⁴.

Η ουτοπία μετατρέπεται σε διαδικασία, σε βασική λειτουργία στην εξέλιξη της υπερβατικής πορείας της ανθρωπότητας. Η έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου να ονειρεύεται τον οδηγεί στο να ξεπερνά τον εαυτό του και να συνεχίζει να αναπτύσσεται προβάλλοντας νέες αξιώσεις, ανακαλύπτοντας νέες δυνατότητες. Στα πλαίσια της οντολογίας του Όχι. Ακόμα αυτό το χαρακτηριστικό θεμελιώνεται

³² Bloch, *The Principle of Hope*, ό.π, σ. 146.

³³ Αυτ., σ. 210

³⁴ Arno Munster, *Χειροπιαστή ουτοπία, προλαμβάνουσα συνείδηση και πράξη στη σκέψη του Ερνστ Μπλοχ*. Μτφρ, Ράνια Τουτουνηζή, Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού τευχ. 59, 2004, σ. 72.

γνωσιοθεωρητικά στην ουτοπική λειτουργία ως διαλεκτική διαμεσολάβηση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου.

Το περιεχόμενο της ουτοπίας ως λειτουργία.

Το περιεχόμενο της ουτοπίας ως λειτουργία χαρακτηρίζεται από το αίσθημα της προσδοκίας. Η θετική λειτουργία (σε αντίθεση με τον φόβο) βρίσκεται στο στάδιο της ελπίδας για το καλώς γίνεσθαι αυτού που δεν έχει γίνει ακόμα και δρα ως γνώση που εκφράζει τον Λόγο μέσα στην προσδοκία και το αίσθημα της προσδοκίας μέσα στον Λόγο. Αυτός ο συνδυασμός Λόγου και προσδοκίας δεν αναφέρεται στατικά στην ενατένιση αυτού που έχει είδη υπάρξει αλλά συμμετέχει συνεργατικά στη διαδικασία για το Νέο, διαδικασία που κατά τον συγγραφέα, από το Μαρξ και μετά δεν είναι πια κλειστή. Η ελπίδα, η προσδοκία ή η αγωνιστική αισιοδοξία εντάσσονται στο πεδίο του λόγου και σχετίζονται με τη γνώση και την πράξη ώστε να γίνεται ξεκάθαρη η συγκεκριμένη νοηματοδότηση τους και η λειτουργία τους στην υλιστική θεωρία του Μπλοχ, κατ' αντιδιαστολή προς την μεταφυσική ή την θρησκευτική έννοια τους, που ωστόσο τις χαρακτηρίζει ιστορικά. Γι' αυτό η ελπίδα του Μπλοχ είναι «βάσιμη ελπίδα», βασισμένη στο Λόγο και στην πράξη.

Το έμπρακτο και ιστορικό περιεχόμενο αυτής της ελπίδας είναι γνωστικά αποσαφηνισμένο και αναφέρεται στον ορίζοντα των εκδηλώσεων της

ανθρώπινης κουλτούρας που αφορούν το ουτοπικά συγκεκριμένο περιεχόμενο της, και εμφανίζεται τόσο μέσα από ιδέες όσο και από πραγματικά συμβάντα. Από την έξοδο των Εβραίων και τον μύθο του Προμηθέα, την επιστροφή στη χρυσή εποχή και τις φιγούρες του Οδυσσέα, του Φάουστ και του Δον Κιχώτη έως τις μεγάλες επαναστάσεις, την Γαλλική, την Αμερικανική, την Ρωσική και την Γερμανική, ο φιλόσοφος της ελπίδας βλέπει σε όλες της απελευθερωτικές εκδηλώσεις και στην κουλτούρα, τάσεις και λανθάνον υλικό που σηματοδοτούν την παρουσία της ουτοπικής λειτουργίας ως προγνωστική δυνατότητα της ανθρώπινης συνείδησης. Δυνατότητα που κάνει το ουτοπικό πλεόνασμα αυτών των εκδηλώσεων να μην περιορίζεται στα στενά όρια του καιρού του αλλά να διαπερνά τις εποχές και να παραμένει σηματοδοτώντας το δυνατό που δεν έχει ακόμα πραγματοποιηθεί. Το πεδίο μέσα στο οποίο απαντούν διάσπαρτες οι ενδείξεις των δυνατοτήτων του ανθρώπου δεν είναι άλλο από τον πολιτισμό που παράγει ο ίδιος.

Οι δυνατότητες που έχει εκφράσει στην πράξη, αυτές που έχει εξεικονίσει, αλλά και αυτές που διαμηνύει ο ανθρώπινος πολιτισμός είναι τελικά το ελπιδοφόρο περιεχόμενο που μπορούμε και οφείλουμε να αναπτύξουμε.

Η R. Levitas, διακεκριμένη ερευνήτρια στο χώρο των ουτοπικών σπουδών, παρατηρεί ότι ο Μπλοχ για να αναδείξει την ουτοπία ως λειτουργία, κάνει διάκριση μεταξύ φόρμας (μορφής) και περιεχομένου. Όπως σχολιάζει η ερευνήτρια, σε κανέναν άλλο συγγραφέα δεν απαντάται η απόρριψη της μορφής ως καθοριστικό στοιχείο για την εννοιολόγηση της ουτοπίας τόσο ξεκάθαρα και επίμονα όπως στον Μπλοχ και ο λόγος αυτής της απόρριψης είναι την ίδια στιγμή

πολιτικός και θεωρητικός: ο μαρξισμός του Μπλοχ αν και ανορθόδοξος στοχεύει στην αλλαγή. Η παραδοχή ότι τα όνειρα για μια καλύτερη ζωής μπορούν να παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στην αλλαγή οδηγεί τον Μπλοχ στην προσέγγιση της ουτοπίας με όρους αναλυτικούς, ως στοιχείο της διαδικασίας, και όχι περιγραφικούς.

Από αυτό προκύπτει η έμφαση της ουτοπίας ως λειτουργία και όχι ως μορφή ή περιεχόμενο, και δεδομένου ότι η λειτουργία της έκφρασης, πρόληψης και πραγματοποίησης του μέλλοντος μπορεί να βρεθεί σε μια μεγάλη γκάμα διαφορετικών μορφών της κουλτούρας, η ουσία της ουτοπίας τελικά απαντάται στα κοινά χαρακτηριστικά αυτών των εκδηλώσεων που αφορούν στην πρόθεση για μια καλύτερη ζωή ³⁵. Ωστόσο η συγγραφέας επισημαίνει πως από αυτήν ακριβώς την διάκριση προκύπτουν προβλήματα και σε αυτό το σημείο έχει ασκηθεί κριτική. Συνοψίζοντας έχουμε δύο βασικά σημεία προβληματικής. Το πρώτο σημείο σχετίζεται με την περιορισμένη ανάλυση γύρω από τον τρόπο εμφάνισης της ουτοπίας σε συγκεκριμένες μορφές κουλτούρας. Θεωρητικά θα μπορούσε να έχει συνεισφέρει πολύ περισσότερα στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο έχει εμφανιστεί η ουτοπική λειτουργία σε συγκεκριμένα πολιτιστικά μορφώματα μέσα την ιστορία. Το αίτημα εδώ είναι μια πιο συγκεκριμένη ανάλυση του τρόπου και του ρόλου που έχει ήδη διαδραματίσει η ουτοπία ως λειτουργία, ως δυνατή όμως αυτή η ανάλυση είναι και ένα από τα ισχυρά σημεία της προσέγγισης του Μπλοχ.

³⁵ R. Levitas, *La esperanza utopica: Ernst Bloch y la reivindicación del futuro*, Μετ. Vianey Ramirez Siles., Rev. Mundo siglo XXI no 12, México, 2008.

Το δεύτερο σημείο σχετίζεται με το πρώτο, καθώς τα πεδία του ουτοπικού είναι παρά πολλά, η επιλογή και η διάκριση των στοιχείων και των στιγμών που σηματοδοτούν την ουτοπία ως λειτουργία μέσα στην κουλτούρα είναι απαραίτητη. Ο Μπλοχ κάνει αυτές τις επιλογές με βάση την συγκεκριμένη ουτοπία. Η Levitas τονίζει ότι η απόρριψη της μορφής ως κριτηρίου ανοίγει πάρα πολύ το πεδίο της μελέτης, το οποίο στενεύει αναπόφευκτα στην συνέχεια με την διάκριση μεταξύ συγκεκριμένης και αφηρημένης ουτοπίας, διάκριση η οποία στηρίζεται θεωρητικά στην λειτουργία, ωστόσο στην πράξη στηρίζεται στην μορφή.

Η λειτουργία δεν ταυτίζεται με την μορφή μέσα από την οποία εκδηλώνεται, ωστόσο αυτό το περιεχόμενο θα κριθεί μέσω της μορφής που θα πάρει. Μέσω της εκδήλωσης της λειτουργίας δια της μορφής, κρίνεται εάν το περιεχόμενο είναι συγκεκριμένο και βασισμένο στις πραγματικές δυνατότητες ή αόριστο και συγκεχυμένο. Άρα η μορφή και το περιεχόμενο δεν είναι τόσο εύκολο να διαχωριστούν από την λειτουργία. Το πρόβλημα αυτό εμφανίζεται ποιο συγκεκριμένα στην ανάλυση διαφόρων μορφών της τέχνης όπως θα δούμε και στην συνέχεια. Ο Μπλοχ μέσω της αναγωγής της ουτοπίας σε λειτουργία προσπαθεί να δώσει θετικό πρόσημο στην έννοια και να την επανεντάξει στην μαρξιστική προβληματική, ως μέσο για την αλλαγή του κόσμου, και όσο δύσκολο και να είναι αυτό το εγχείρημα προσφέρει ένα νέο εργαλείο ερμηνείας της κουλτούρας μέσα από το πολιτικό πρίσμα.

Η ουτοπική λειτουργία στην ιδεολογία.

Στη βάση της οντολογίας του Όχι Ακόμη, ο Μπλοχ θεωρεί ότι η προλαμβάνουσα συνείδηση αναγνωρίζει τα δυναμικά και μη εκπληρωμένα στοιχεία κοινωνικών δομών του παρελθόντος, τα οποία ο ίδιος επιχειρεί να χαρτογραφήσει μέσα από το έργο του. Το επιχείρημα του βασίζεται σε αυτό που ονομάζει πλεόνασμα και το οποίο προέρχεται από υλικό των δομών της κουλτούρας του οποίου ο ρόλος δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως ή δεν έχει εκφραστεί έμπρακτα, ωστόσο εξακολουθεί να έχει την δυνατότητα παράγωγης σημαινόντων. Το δυναμικό φορτίο του υλικού αυτού που βρίσκεται σε λανθάνουσα μορφή στην κουλτούρα μπορεί να ανασυρθεί μέσω της ουτοπικής λειτουργίας. Η ιδεολογία είναι ένα από αυτά τα πεδία των οποίων το περιεχόμενο χαρακτηρίζει την τάση μιας εποχής αλλά ταυτόχρονα περιέχει και στοιχεία διαχρονικά, στοιχεία που μαρτυρούν τους βαθύτερους πόθους των ανθρώπων και τις ελπίδες τους για έναν καλύτερο κόσμο.

Παρόλο που ο συγγραφέας αρχίζει την αναφορά του στην ιδεολογία με την κριτική της ως κατασκεύασμα της άρχουσας τάξης που δικαιολογεί τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες, μέσα από την άρνηση των οικονομικού χαρακτήρα αίτιων τους, και ως σύνολο ιδεών που η κοινωνία έχει επινοήσει μέσω ψευδούς συνείδησης για να δικαιολογήσει την εκμετάλλευση, προχωρά σε μια ανάλυση της ιδεολογίας διαφορετική από την κλασική Μαρξιστική. Ο συγγραφέας εστιάζει την ανάλυση του για την ιδεολογία, στη σύζευξη της με την κουλτούρα, θεωρώντας ότι θέματα που αφορούν στο αμφίδρομο της σχέσης ιδεολογίας και κουλτούρας

είναι σχεδόν αδιόρατα από την αναλυτική Μαρξιστική οπτική πράγμα που καταλογίζει ως αδυναμία της.

Μέσα στην μαρξιστική παράδοση έχουν υπάρξει και θετικότερες θεωρήσεις για την ιδεολογία, όπως εκείνες που προωθήθηκαν από τον Λένιν παρουσιάζοντας την σοσιαλιστική ιδεολογία ως θετική δύναμη που θα μπορούσε να προωθήσει την επαναστατική συνείδηση και την ανάπτυξη του σοσιαλισμού, όμως η κριτική του Μπλοχ επεκτείνεται πέρα από μια θετική ή αρνητική τοποθέτηση απέναντι στο θέμα της ιδεολογίας. Δεν συμερίζεται τις απόψεις εκείνων που υποστηρίζουν ότι οι ιδεολογίες στο σύνολό των στοιχείων τους είναι κατασκευάσματα διαμεσολαβημένα από μια ψευδή συνείδηση, και ενώ θεωρεί την σοσιαλιστική ιδεολογία ως αληθινή συνείδηση δεν μπορεί να την αποσυσχετίσει από τα ψευδή στοιχεία των ιδεολογιών που διαδέχεται.

Βλέπει σε κάθε ενεργή ιδεολογία θετικά και αρνητικά φορτία, δυναμικά και απελευθερωτικά στοιχεία αλλά και ψευδαισθητικά. Για τον θεωρητικό της κριτικής θεωρίας D. Kellner, η συνεισφορά του Μπλοχ στο πεδίο της πολιτισμικής θεωρίας και κριτικής της ιδεολογίας είναι σήμερα μια διαφορετική και ποιό χρήσιμη προσέγγιση από τα κυρίαρχα μοντέλα που παρουσιάζουν την κριτική της ιδεολογίας ως την κατάρριψη της αστικής κουλτούρας και ιδεολογίας, συγχωνεύοντας έτσι στην πραγματικότητα την αστική κουλτούρα με την ιδεολογία³⁶.

³⁶ Douglas Kellner, *Ernst Bloch: Utopia and ideology critique*, στο συλλογικός τόμος *Existential utopia : New Perspectives on Utopian Thought* (Επιμ. Patrícia Vieira ,Michael Marder). Continuum International Publishing Group. NY 2012, σ. 83-98.

Διακρίνει την κουλτούρα ως μια άλλη όψη της ιδεολογίας η οποία διέρχεται από τις ίδιες φάσεις ³⁷, αλλά δεν ταυτίζεται ακριβώς με αυτή, με την κύρια ψευδή συνείδηση και τα απολογητικά στοιχεία του κρατούντος συστήματος. Το ζητούμενο για τον Μπλοχ δεν είναι η αναγνώριση μιας ιδεολογίας απαλλαγμένης από ψευδοσυνειδησιακά στοιχεία αλλά ο εντοπισμός εκείνων των στοιχείων της κάθε ιδεολογίας που παραμένουν ενεργά και διέρχονται από την μια δομή στην άλλη. Των στοιχείων που αποτελούν έκφραση των γνήσιων ελπίδων και επιθυμιών της ανθρωπότητας, εκείνων που στοχεύουν στη δημιουργία ενός καλύτερου μέλλοντος και γι αυτό υπερισχύουν των εκάστοτε συνθηκών και διαρκούν.

Η ιδεολογία ναι μεν παράγεται από τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν την κάθε δεδομένη εποχή και την κυρίαρχη τάξη που καθορίζει τις κυρίαρχες ιδέες, αλλά δεν εξαφανίζεται ριζικά με την πάροδο αυτών των συνθηκών, ούτε πεθαίνει μαζί με την τάξη που την παρήγαγε. Αυτά τα στοιχεία αναζητά μέσα στο μακροσκελές έργο του σε όλες τις εκφράσεις της κουλτούρας, στην τέχνη, τις επιστήμες αλλά και στην καθημερινή ζωή, την απλή ονειροπόληση, ακόμα και στην κατανάλωση.

³⁷ Οι ιδεολογικές δομές διέρχονται από τρεις φάσεις, την προπαρασκευαστική, την ένδοξη και την παρακμάζουσα. Στην πρώτη φάση η ιδεολογία της τάξης που δεν έχει ακόμα καθιερωθεί εναντιώνει τα νέα προοδευτικά στοιχεία της υπερδομής της ως προς εκείνα τα φθαρμένα της κρατούσας αλλά παρακμάζουσας ιδεολογίας. Όταν μια τάξη έρθει στην εξουσία εδραιώνει πολιτικά, επενδύει πολιτιστικά και νομιμοποιεί την δομή της ιδεολογίας της, διασφαλίζοντας την μέσω της εξισορρόπησης επαναστατικών τάσεων που παρουσίαζε στο προηγούμενο στάδιο, ενώ η ιδεολογία της κοινωνικής τάξης που βρίσκεται πλέον σε παρακμή διέρχεται της τρίτης φάσης, κατά την οποία χάνεται η πίστη στα στοιχεία της ψευδούς συνείδησης και η απογοήτευση γίνεται σχεδόν πλήρως συνειδητή.

Η κουλτούρα για τον Μπλοχ μπορεί να εκταθεί από την καθαρή ιδεολογία ως την πλήρως απελευθερωτική μη ιδεολογική κουλτούρα ³⁸. Τα καθαρά ιδεολογικά σχήματα έχουν απολογητικό ρόλο, αναλώνονται στην διαστρέβλωση και την ωραιοποίηση των καταπιεστικών δομών της άρχουσας τάξης, ωστόσο παρατηρεί ότι στην πραγματικότητα δεν μπορούν να λειτουργήσουν τέτοια σχήματα, η ιδεολογία και η κουλτούρα δεν μπορούν να διαχωριστούν πλήρως η μια από την άλλη. Για να γίνει μια ιδεολογία αφομοιώσιμη και να επιτελέσει την « πρώιμη εναρμόνιση των κοινωνικών αντιφάσεων » θα πρέπει να περιέχει στοιχεία που ανταποκρίνονται στις βαθύτερες πραγματικές επιθυμίες των ανθρώπων. Οι ιδεολογίες για τον συγγραφέα είναι διττής όψης, περιέχουν ψεύδη και υποκρύπτουν στοιχεία καταστρατήγησης αλλά και θετικό ουτοπικό απόθεμα.

Ξεχωρίζει έτσι την πλευρά εκείνη του ιδεολογικού προβλήματος που αφορά στην πολιτισμική κληρονομιά, στα στοιχεία εκείνα που παράγονται στο πλαίσιο της ιδεολογικής υπερδομής μια κοινωνίας στη φάση της ακμής της, και παραμένουν ως αναγνωρίσιμα μοντέλα που συνεχίζουν να παράγουν σημαίνοντα ακόμα και μετά το πέρας των ιδεολογικών δομών που τα υποστήριξαν. Εδώ υπεισέρχεται κατά τον συγγραφέα η ουτοπική λειτουργία που δρα μέσω της πολιτισμικής πλευράς της ιδεολογίας, χάριν στην οποία η τελευταία μπορεί να συνδεθεί με το πλεόνασμα του διαρκούς της κουλτούρας και να γίνει λειτουργική. Εάν οι ταξικές ιδεολογίες δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ψευδής συνείδηση, δίχως την χρήση της ουτοπικής λειτουργίας, σημειώνει ότι « θα είχαν καταφέρει να παράξουν μόνο

³⁸ Αυτ.

παροδική απογοήτευση και όχι μοντέλα στην τέχνη, την φιλοσοφία και την επιστήμη ».

Όπως η υλική παραγωγή κατά τον Μαρξ, έτσι και η διανοητική έχει και αυτή ένα πλεόνασμα, το πλεόνασμα της πολιτισμικής κληρονομιάς. Αυτό ακριβώς το φορτίο είναι που διαρκεί στο χρόνο και από το οποίο η κοινωνία μπορεί να αντλεί στοιχεία για ένα πιθανώς καλύτερο μέλλον. Η τέχνη, η επιστήμη και η φιλοσοφία που αναπτύσσονται κατά την κλασική περίοδο μιας εποχής σηματοδοτούν πολλά περισσότερα από τα ψεύδη αυτής της εποχής για την ωραιοποίηση των συνθηκών της. Υπάρχουν επιτεύγματα του πολιτισμού που δεν δεσμεύονται από τα κοινωνικό-ιστορικά όρια τους και δεν αναλώνονται μέσα σε αυτά, αλλά το ιδιαίτερο αισθητικό - νοηματικό φορτίο τους επιδρά και επί των κοινωνικών δομών που ακολουθούν.

Η ανθρωπότητα δεν αποστρέφει τα μάτια της από αυτά τα επιτεύγματα όσο αυτά είναι φορείς του ουτοπικού πλεονάσματος, όσο ασκούν έλξη στην ανθρώπινη νόηση και αισθητικότητα και δεν σταματούν να παράγουν νοήματα. Ο συγγραφέας φέρνει μερικά παραδείγματα, όπως την Ακρόπολη στο πλαίσιο της δουλείας ή τον καθεδρικό ναό του Στρασβούργου σε εκείνο της φεουδαρχίας, έργα τα οποία δημιουργήθηκαν μέσα σε πολύ συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές δομές που όμως εξακολουθούν να σημαίνουν έξω και πέρα από αυτές και δεν μπορούν να ερμηνευτούν με μόνα εργαλεία αυτά του οικονομισμού.

Τα κλασικά στοιχεία κάθε κλασικισμού σημειώνει ο Μπλοχ, βρίσκονται μπροστά από την εποχή τους, ο ρόλος τους είναι να δείχνουν τον δρόμο προς τα εμπρός ως

« λύσεις που επιστρέφουν από το μέλλον »³⁹. Για παράδειγμα το *Συμπόσιο*, τα *Ηθικά*, ακόμα και τη *Φαινομενολογία του Νου*, είναι έργα των οποίων έχουν παραμεριστεί μόνο τα ψευδαισθητικά προβλήματα και στοιχεία της ιδεολογίας που αφορούσαν την δεδομένη στιγμή κατά την οποία γράφτηκαν αλλά όχι ο « Έρως », ή η « ουσία », η ουσία ως υποκείμενο που στέκεται στη μέση όλων των αλλαγών. Η εμφάνιση της ουτοπίας, ως διαλεκτική σχέση, ιστορικά καταγράφεται σε κάθε έργο που αγγίζει τα όρια της τελειότητας, σε κάθε πολιτισμικό κατόρθωμα που με το πλεόνασμα του ξεπέρνα τα όρια της ιδεολογίας και εκφράζεται ως πολιτισμική πρόληψη, ως μέσο που επιτρέπει μια ματιά στην πανοραμική εικόνα των δυνατοτήτων του ανθρώπου και του ονείρου για μια καλύτερη ζωή.

Συνοψίζοντας, ο συγγραφέας συνδέει άρρηκτα την ουτοπική λειτουργία, την χρήση της φαντασίας για την συνειδητή προβολή και συγκεκριμενοποίηση των βαθύτερων επιθυμιών του ανθρώπου, με την ιδεολογία. Η ουτοπική λειτουργία εμφανίζεται στα όρια του δεσμού της εκάστοτε ιδεολογίας με την κουλτούρα και παράγει μια πρόσθετη αξία που καθιστά την πρώτη βιώσιμη και παραγωγική. Κανένα ψεύδος δεν μπορεί να σταθεί και να αναπαραχθή εάν δεν βασίζεται σε κάτι αληθινό, και στην προκειμένη, η αλήθεια κυμαίνεται στην πραγματικότητα της υποκειμενικής υπόστασης του ονειρεύεσθαι.

Στο πλαίσιο αυτού του σκεπτικού, ο F. Jameson σημειώνει για τη σχέση ιδεολογίας και κουλτούρας, ότι τα έργα της μαζικής κουλτούρας αδυνατούν να λειτουργήσουν ιδεολογικά δίχως να είναι την ίδια στιγμή άμεσα η έμμεσα ουτοπικά, δεν μπορούν να χειραγωγήσουν εάν δεν προσφέρουν ένα κομμάτι

³⁹ Bloch, *The Principle of Hope*, ό.π, σ. 155

γνήσιου περιεχομένου, ως δωροδοκία φαντασίας προς αυτούς που πρόκειται να χειραγωγηθούν. Η δύναμη των έργων αυτών να χειρίζονται τα άγχη των κοινωνιών δεν ασκείται εάν πρώτα δεν αναβιώθουν αυτές οι συνθήκες και βρουν μια βασική έκφραση μέσα από αυτά. Σε αυτό το σημείο ο συγγραφέας υποστηρίζει πώς οι ελπίδες και τα άγχη είναι οι δυο πλευρές της συλλογικής συνείδησης, οπότε τα έργα της μαζικής κουλτούρας δεν μπορούν να δράσουν, ακόμα και όταν αναφέρονται στην ψεύδη συνείδηση και ο σκοπός τους είναι η νομιμοποίηση του ιδεολογικού κατεστημένου που τα στηρίζει, δίχως να αγγίξουν και να δώσουν έστω και με διαστρεβλωμένο τρόπο φωνή στις βαθύτερες και πιο βασικές ελπίδες και φαντασίες της συλλογικότητας ⁴⁰.

Αρχέτυπα, σύμβολα και αλληγορίες από τη σκοπιά της ουτοπικής λειτουργίας.

Ο συγγραφέας ρίχνει περισσότερο φώς στο επιχείρημα του για την διάρκεια της υπερδομής της κουλτούρας έναντι αυτής της ιδεολογίας σε δοκίμιο του για την πολιτιστική κληρονομιά και την ιδεολογία,⁴¹ στηριζόμενος και πάλι στα γραφόμενα του Μαρξ και συγκεκριμένα στο επιχείρημα του στην *Εισαγωγή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* όπου αναφέρεται στην ελληνική τέχνη και μυθολογία, θεωρώντας την μυθολογία προϋπόθεση της τέχνης, « ως φύση και κοινωνική μορφή που έχει ήδη δουλευτεί στην φαντασία των ανθρώπων με ένα

⁴⁰ Douglas Kellner, Ernst Bloch: Utopia and Ideology Critique, ό.π, σ. 86.

⁴¹ Ernst Bloch, The Utopian Function of Art and Literature: Selected Essays, Studies in contemporary German Social Thought, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988, σ. 33-35.

ασυνείδητο και έντεχνο τρόπο ». Εδώ υποστηρίζει αναλυτικότερα ότι η διαφορά ανάμεσα στις δυο δομές (ιδεολογία - κουλτούρα) έγκειται στους δημιουργικά διατυπωμένους μετασχηματισμούς που αρθρώνονται στο πλαίσιο της υπερδομής της κουλτούρας με έναν περισσότερο ή λιγότερο στοχευόμενο τρόπο. Το πλεονέκτημα της κουλτούρας σε αυτό το επίπεδο αφορά τα μέσα που αυτή διαθέτει για να καταστήσει γόνιμους τους μετασχηματισμούς, και αυτά τα μέσα σχετίζονται με την επίδραση της μυθολογίας και των αρχετύπων στην λαϊκή φαντασία, από την εποχή της γέννησής τους ως προπομποί της τέχνης.

Υποστηρίζει ότι η μυθολογία, που έχει προηγηθεί της τέχνης, ήταν το πρώτο και επικρατέστερο μέσο για τις αλλαγές και τους μετασχηματισμούς. Αυτό σήμαινε στο επίπεδο των κοινωνιών που γέννησαν την μυθολογία, των μη εξορθολογισμένων και αυστηρών παραγωγικών σχέσεων, ότι η δομή τους ήταν ακόμα τέτοια που μπορούσε να διαποτιστεί από το περιεχόμενο της μυθολογίας και αυτή να λειτουργήσει εξισορροπητικά μέσα στην κοινωνική δομή. Η φαντασία των κοινωνιών αυτών σύμφωνα με τον Μαρξ, διήνυσε μια περίοδο διαμόρφωσης η οποία ταυτιζόταν με αυτήν κατά την οποία η φύση και η και ο λόγος δεν ήταν απολύτως διαχωρισμένα. Αφετέρου σημειώνει ότι ο μύθος εμφανίζεται σε κοινωνίες που προηγούνται του καταμερισμού της εργασίας και της δημιουργίας των τάξεων. Στη μυθολογία αυτή συναντώνται πρότυπα εξέγερσης αλλά και τα αρχέτυπα και οι ιεραρχίες που διέπουν τις εργασιακές σχέσεις, όπως το ζεύγος του αφέντη και του δούλου, ή η ιεραρχία μεταξύ ξένου, ντόπιου, αφέντη κ.ά. Ωστόσο επισημαίνει ότι στην περίοδο κατά την οποία δημιουργήθηκε ο μύθος ο σκοπός του δεν ταυτίζεται με την ιδεολογική λειτουργία της εναρμόνισης, αλλά με

την σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Αυτό διαφοροποιεί το μύθο από την ιδεολογία για τον συγγραφέα.

Το παραπάνω συμπέρασμα δεν τεκμηριώνεται με στοιχεία σχετικά με την ακριβή τοποθέτηση της γένεσης του μύθου στις αρχαίες κοινωνίες ή με στοιχεία για τις συνθήκες των κοινωνιών αυτών, αλλά βασίζεται στο ίδιο το περιεχόμενο των μύθων, πχ στο μύθο του Προμηθέα. Σε τέτοιους μύθους είναι φανερή η προσπάθεια εξορθολογισμού και ερμηνείας της σχέσης ανθρώπου και φύσης, μέσω της φαντασίας. Η φαντασιακή επεξεργασία των στοιχείων που συμπυκνώνονται σε αρχετυπικά μοντέλα και εμφανίζονται στη μυθολογία, και μετέπειτα ενσωματώνονται στην τέχνη, της προσφέρουν το πλεονέκτημα του πλεονάσματος της κουλτούρας. Αυτή η συμπύκνωση των νοημάτων που έχει σμιλευτεί στην φαντασία για χιλιάδες χρόνια και τρέφει την τέχνη έστω με ψήγματα της, σε πολύ μεταγενέστερες εποχές, ακόμη και σε κοινωνίες εντελώς διαφορετικής ιδεολογικής δομής από τις μυθολογικές, δηλώνει την ουτοπική δυναμική του μύθου. Αν και ο μύθος είναι μια αναλήθεια, ο Μπλοχ εστιάζει στο στοιχείο της επιθυμίας του ανθρώπου που εμφανίζεται σε αυτόν « ως όχι ακόμη αληθινό » για τον μύθο, αλλά ενδεικτικό της εμφάνισης της ουτοπικής λειτουργίας που επιτρέπει στην κουλτούρα να τραφεί από τον μύθο και να αποκτήσει υπόσταση αληθινής κουλτούρας αφού σχετίζεται με το πραγματικό των βαθύτερων επιθυμιών του ανθρώπου.

Ο Μπλοχ εστιάζει στα αρχετυπικά στοιχεία των μύθων που φανερώνουν διαχρονικά ουτοπική ροπή και αφορούν σε πανανθρώπινες επιθυμίες, και την μεταφορά αυτής της λειτουργίας στην τέχνη, και όχι εν γένει στην κοινωνική

λειτουργία του μύθου, που διατρέχει αδιαμφισβήτητα ένα πολύ διευρυμένο πεδίο χρήσεων και σκοπών.

Ο φιλόσοφος εντάσσει τα αρχέτυπα στην ουτοπική εργαλειοθήκη του, αλλά όχι άκριτα. Ερμηνεύει τα αρχέτυπα ως απεικονιστικές συμπυκνωτικές κατηγορίες και όχι ως υποστασιοποιημένες κατηγορίες κατά το πρότυπο των Πλατωνικών ιδεών. Δεν τον ενδιαφέρει η επιστροφή στο παρελθόν ούτε η ερμηνεία του κόσμου με βάση αυτά. Εκφράζει άλλωστε σε διάφορα σημεία του έργου του, με ένταση, την αντίθεση του ως προς τις ιδέες του C. Jung και την χρήση της έννοιας των αρχετύπων από τον Ελβετό ψυχαναλυτή. Για τον Μπλοχ είναι σημαντικό να εκμεταλλευθούμε τα στοιχεία των αρχετύπων που μπορούν ακόμη να δουλευτούν, αυτά τα στοιχεία που έχουν μένει ανεκμετάλλευτα έως τώρα και στα οποία μπορούμε να δώσουμε ερμηνείες και χρήσεις που να αποσκοπούν στο μέλλον μέσω μιας ουτοπικής ανάγνωσης και όχι στο πισωγύρισμα και στη βύθιση σε μια μυθική εποχή. Η φύση των αρχετύπων που ενδιαφέρουν τον Μπλοχ είναι «ημιτελής», με την έννοια της μη ολοκληρωμένης διαδικασίας. Αντί της προοπτικής από τα κάτω, από τα βάθη της μυθολογικής συνείδησης, προτείνει την θέαση τους από ψηλά, την μελέτη τους από μια πανοραμική θέση με όχημα την φαντασία, η οποία επιτρέπει την θέαση όλου του τοπίου, των δυνατοτήτων του παρελθόντος και του παρόντος που μπορούν να συνδράμουν στο μέλλον. Ό,τι βρίσκεται στα βάθη, συμπιεσμένο, τοποθετείται στο ασυνείδητο και είναι ήδη γνωστό, αυτό όμως το οποίο υπερίπταται, είναι αυτό το οποίο φανταζόμαστε και για το οποίο ελπίζουμε. Το πρώτο είναι η πηγή των νυκτερινών ονείρων και των νευρώσεων ενώ το δεύτερο των φαντασιών της ημέρας και των ελπίδων.

Ο συγγραφέας τονίζει ότι σε καμία περίπτωση η προσκόλληση στο αρχαϊκό δεν μπορεί να είναι επωφελής και ούτε κάθε αρχέτυπο είναι πρόσφορο για το ουτοπικό πρόσταγμα. Η σύνδεση της ουτοπίας με το αρχαϊκό, όταν ως συνδυασμός εκφράζει μια επιθυμία πισωγυρίσματος, ακυρώνει την λειτουργία της ουτοπίας όπως ο Μπλοχ προσπαθεί να την αναδείξει στο έργο του, θολώνοντας την ματιά που θα πρέπει να αναγνωρίσει τις συνθήκες του παρόντος και να κάνει μια ξεκάθαρη προβολή στο μέλλον.

Ξεχωρίζει τα αρχέτυπα που αντανακλούν καταστάσεις σχετικές με την ελευθερία και την ευτυχία, που δεν δεσμεύονται από τον χώρο και τον χρόνο, ούτε από τις καταστάσεις και εμφανίζονται ξανά και ξανά μέσα σε διαφορετικά πλαίσια, διαπερνούν τις εποχές και εμφανίζονται στα μεγάλα έργα της λογοτεχνίας στους μύθους και τις θρησκείες. Αυτά που δεν εξυπηρετούν την αναπόληση του χαμένου αλλά ανήκουν στον κατηγορικό πίνακα της φαντασίας, κάτω από το μανδύα της οποίας βρίσκεται ο πραγματικός τους πυρήνας, που σχετίζεται με την αλήθεια και αντανακλά τα ουτοπικής τάσης περιεχόμενα του πραγματικού. Έτσι ο συγγραφέας αποσυνδέει τα αρχέτυπα από το αρχαϊκό και δίνει έμφαση στο περιεχόμενο και την λειτουργία τους ως σχήματα που περικλείουν και μεταφέρουν αλήθειες που αφορούν τον άνθρωπο, τις βαθύτερες πεποιθήσεις και προσδοκίες του, ενώ το ουτοπικό τους φορτίο αναδιαμορφώνεται μέσα από την ιστορία και δεν συμπυκνώνει στατικά αρχαϊκή εμπειρία.

Τα αρχέτυπα εμφανίζονται στην τέχνη μέσα από τα σύμβολα και τις αλληγορίες, η μητέρα, ο εχθρός, το σάλπισμα, ο λαβύρινθος και ο μίτος της Αριάδνης, ο νικών επί των δράκων κ.ά. Ο Μπλοχ συνδέει τις δύο αυτές κατηγορίες, που

χρησιμοποιούνται κατεξοχήν στην τέχνη, με την ουτοπική λειτουργία, τις περιγράφει ως « πραγματικά κρυπτογραφήματα » (real ciphers) μέσω των οποίων μπορούν να εκφραστούν αποσπασματικά, δείγματα της αντικειμενικής δυνατότητας.

Πρόκειται για δυο διαφορετικά επικοινωνιακά εργαλεία, τα σύμβολα λειτουργούν μέσω της ενότητας, της συμπύκνωσης του νοήματος, ενώ οι αλληγορίες μέσα από τον πλουραλισμό. Ωστόσο και οι δύο μορφές συνδυάζουν στοιχεία και ανταποκρίνονται σε αυτό που ο Goethe καλούσε « δημόσιο μυστήριο »⁴², την διαλεκτική σχέση μεταξύ αυτού που είναι φανερό, εκείνου που είναι κρυμμένο και εκείνου που δεν έχει ακόμα αποκαλυφθεί. Το νόημα με το οποίο είναι φορτισμένες αλληγορίες και σύμβολα, φανερό είτε κρυφό, κατά τον συγγραφέα, έχει υπόσταση στον πραγματικό κόσμο και όχι μόνο στον αλληγορικό ή συμβολικό. Τα πραγματικά κρυπτογραφήματα της συμπύκνωσης και μεταφοράς των νοημάτων οφείλουν την υπόσταση του πραγματικού στην ουτοπική λειτουργία ως εγκόσμια εξελικτική διαδικασία της οποίας η ουσία είναι το αντικειμενικά δυνατόν. Οι αλληγορίες και τα σύμβολα εκφράζουν κάθε τι μεταβατικό ως μεταφορά και κάθε ικανή μεταφορά αποκτά κατά τον συγγραφέα, πραγματική υπόσταση ως απεικονιστική πραγματικότητα φορτισμένη με αντικειμενικό νόημα, ως ουτοπική λειτουργία.

Η μεταφορά, η συμπύκνωση ή το άνοιγμα του νοήματος μέσω της συμβολικής ή αλληγορικής απεικόνισης του, προσθέτει μια επιπλέον αξία, υποδηλώνει το ρευστό όσο και μεταβατικό νόημα που κρύβεται ή δεν έχει φανερωθεί ακόμα και ωστόσο αποκτά υπόσταση μέσω της απεικόνισης που πυροδοτείται στην

⁴² Bloch, *The Principle of Hope*, ό.π, σ.177.

ανθρώπινη φαντασία. Μέσω της ουτοπικής λειτουργίας αναδύονται τα φανερά αλλά και τα όχι ακόμα εμφανή στοιχεία των μεταφορικών σχημάτων που τόσο χρησιμοποιούνται από την τέχνη. Η τέχνη λοιπόν είναι ένα από τα κατεξοχήν μέσα για την αναζήτηση των κρυμμένων δυνατοτήτων στο βαθμό που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την γόνιμη και δημιουργική φαντασία και ως εκ τούτου αποτελεί έναν από τους κεντρικούς άξονες της *Αρχής της ελπίδας*.

IV. Η ουτοπική λειτουργία στην τέχνη.

Ο άνθρωπος χάρη στην φαντασία έχει την ικανότητα να οραματίζεται και να αναπαριστά, να δίνει μορφή σε επιθυμίες και μελλοντικές καταστάσεις, σε πιθανές δυνατότητες που προβάλλει στο μέλλον. Με την φαντασία κανείς μπορεί να ανιχνεύσει τις κρυμμένες τάσεις της πραγματικότητας και να τους δώσει μορφή, αυτή η φαντασία που συνδέεται με την πραγματικότητα και με το εν δυνάμει, με τις λανθάνουσες τάσεις και δυνατότητες, ο Μπλοχ την εντάσσει στην κατηγορία του συγκεκριμένου, σε αντίθεση με την αφηρημένη ή ασαφή φαντασίωση, που περιτριγυρίζει σε αόριστα και αβάσιμα μονοπάτια.

Η απόδοση μορφής στο φανταστικό αντικείμενο, περιβάλλον, ιστορία κτλ, διαχρονικά έχει αποδοθεί στις τέχνες, και όχι τόσο στη γνώση ή την έννοια οι οποίες σχετίζονται περισσότερο με την επεξεργασία των πληροφοριών και των εμπειριών που έχουμε αποκομίσει από το παρελθόν. Η έννοια δεν μπορεί να αποδώσει ξεκάθαρα αυτό που το ον δεν είναι, τουλάχιστον όχι ακόμα. Χρειάζεται μια άλλη μορφή λόγου, διαφορετική από τον ρηματικό, για να εκτεθούν οι λανθάνουσες δυνατότητες, να σχηματιστούν και να παρουσιαστούν με τρόπο εκφραστικό, ακόμη και αν δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Αυτός ο λόγος είναι ο λόγος της αισθητικής που αναπτύσσεται στο αμφίρροπο πεδίο της τέχνης, το οποίο μετέχει της πραγματικότητας ενώ ταυτόχρονα βρίσκεται στην αναγκαία απόσταση από αυτή για να μπορέσει να πειραματιστεί μαζί της, να συνθέσει άλλους φανταστικούς ή συμβολικούς κόσμους, που

αντικατοπτρίζουν την φαντασία μας, τις ευαισθησίες και τις επιθυμίες μας. Η αισθητική έρχεται στο κατόπι της τέχνης διατηρώντας και αυτή μια αναγκαία απόσταση από το αντικείμενο της, την απαραίτητη για την παρατήρηση και τον αναστοχασμό, και προσφέρει ένα μη κανονιστικό πλαίσιο ανάλυσης στο οποίο μπορούμε να τοποθετήσουμε το φαινόμενο της τέχνης και μέσα από αυτό να εξετάσουμε το ρόλο της, στη φιλοσοφία του Μπλοχ.

Η σκέψη του Μπλοχ αναδύεται σε μια εποχή χαρακτηρισμένη από τις εντυπώσεις που είχε προκαλέσει το κίνημα του εξπρεσιονισμού από τον οποίο είναι επηρεασμένος και ο ίδιος ο τρόπος της γραφής του. Ο συγγραφέας συντάχθηκε με τον εξπρεσιονισμό, ως ένα συναισθηματικό ξέσπασμα απέναντι στον ψυχρό καπιταλισμό, με κριτική επαναστατική φαντασία και εικόνες ενός μη αλλοτριωμένου κόσμου, και παρά τον ψευδοεπαναστατικό χαρακτήρα του κινήματος πίστευε ότι δεν μπορούσε να απορριφθεί ως μια μορφή αστικής κουλτούρας με πρωτοφασιστικές διαστάσεις, ούτε ως καπιταλιστικό κλισέ.

Η εποχή του ήταν χαρακτηρισμένη από έντονη κινητικότητα στο πεδίο της τέχνης με την συνεχή ανάδυση των ρευμάτων του μοντερνισμού που το καθένα από αυτά αξίωνε μια νέα μορφή έκφρασης μέσα στην ανομοιογενή και ραγδαία εξελισσόμενη καπιταλιστική και τεχνολογική πραγματικότητα. Η τέχνη κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα καλλιέργησε την έκφραση της υποκειμενικής ματιάς και των εντυπώσεων της πραγματικότητας (ιμπρεσιονισμός), πειραματίστηκε με την μορφή και την αποδόμηση της ως μέσω αποδόμησης της ίδιας της πραγματικότητας (κονστρουκτιβισμός) αλλά και διάνοιξε πεδία συνάντησης διαφορετικών μορφών της πραγματικότητας με τρόπο τέτοιο ώστε

να μπορούν να λάβουν μορφή και να αναπαρασταθούν εσωτερικές οπτικές (Munch , Ensor). Προχώρησε ωστόσο σε μορφές πιο στρατευμένες, σε μορφές που εναντιώνονταν στην θεσμοθετημένη πραγματικότητα, σε μια προσπάθεια δόμησης μιας νέας σχέσης με την πραγματικότητα και αναζήτηση της αλήθειας πέρα από το ωραίο (εξπρεσιονισμός , νταντά) .

Μέσα σε αυτή την πραγματικότητα εμφανίζονταν ρεύματα τα οποία έβλεπε με συμπάθεια, όπως ο ρωσικός φορμαλισμός, ο σουρεαλισμός, ο κονστρουκτιβισμός, ο ντανταϊσμός και ο εξπρεσιονισμός, και παρά τα υποκειμενικά και αντιδραστικά χαρακτηριστικά των νέων ρευμάτων, ο Μπλοχ ερμηνεύει αυτήν την πραγματικότητα, ως ασυνεχή και γεμάτη διαλεκτικά άλματα μέσω των οποίων παλεύει να κινηθεί προς τα εμπρός ⁴³. Σε αυτές τις μορφές της τέχνης αναγνωρίζει τάσεις της πραγματικότητας και του νέου που αναδύεται μέσα από τις ρωγμές της καπιταλιστικής πραγματικότητας και των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων που πλέον αλλάζουν τον χαρακτήρα της τέχνης προσφέροντας νέες τεχνικές δυνατότητες .

Η αισθητική θεωρία του ενταγμένη στο προτάγμα του θερμού μαρξιστικού ρεύματος ενάντια στον ψυχρό οικονομισμό αναπόφευκτα στρέφεται στην κουλτούρα και στην δημιουργικότητα. Όλα τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, της κουλτούρας σε παγκόσμιο επίπεδο που εκφράζουν τις τάσεις της εποχής τους, είναι για τον Μπλοχ πρόσφορα πεδία διερεύνησης που δεν θα πρέπει να εξαιρούνται από μια μαρξιστική αισθητική προσανατολισμένη στην ανίχνευση των δυνατοτήτων του μέλλοντος.

⁴³ Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, ό.π., σ. 178.

Επιπλέον η ανάλυση της κουλτούρας υπό το πρίσμα του μαρξισμού συνεπάγεται πολιτικό πρόσημο και διερευνάται με τρόπο που να συνδράμει στην κατεύθυνση της υλοποίησης των πολιτικών προταγμάτων του. Μέσα σε αυτό προτάσσει την ανάπτυξη των στοιχείων που εμφανίζονται ως δυνατότητες στην πολιτισμική κληρονομιά της ανθρωπότητας και την επαναστατικοποίησή τους. Γι' αυτό ο συγγραφέας πίστευε σε μια καθολική θεώρηση της κουλτούρας, αλλά και στην σύμπραξη των πολιτικών και πολιτιστικών ρευμάτων της εποχής του.

Υποστήριζε ότι ο μαρξισμός δεν μπορεί να δέχεται άκριτα κάθε πολιτιστική οικειοποίηση των καπιταλιστικών τεχνικών, και άσκησε κριτική στην ενσωμάτωση αλλοτριωτικών καπιταλιστικών μέσων στην πολιτιστική παραγωγή των πρωτοποριακών ρευμάτων, αλλά ποτέ δεν στάθηκε μόνο στην υψηλή κουλτούρα. Οι αναλύσεις του εκτείνονταν σε όλο το φάσμα της πολιτιστικής παράγωγης (λογοτεχνία, μουσική, ζωγραφική, φωτογραφία, χορός, κινηματογράφος, αρχιτεκτονική και διακόσμηση) και εφοδίασε τον μαρξισμό με μια θετική ερμηνευτική, σε αντίθεση με την σχολή της Φρανκφούρτης⁴⁴, σχετικά με την λαϊκή κουλτούρα, περιλαμβάνοντας μορφές όπως η διαφήμιση, τα εικονογραφημένα περιοδικά, τα προϊόντα των Χολιγουντιανών εργοστασίων ονείρων, την παντομίμα, το τσίρκο, τα αστυνομικά μυθιστορήματα και την λαϊκή μουσική.

⁴⁴ Αυτ., σ. 179.

Η αισθητική

Ο Μπλοχ δεν μπορεί να θεωρηθεί φιλόσοφος της αισθητικής με την κλασική έννοια, παρ' όλο που η αισθητική, η ανάλυση της τέχνης, και της κουλτούρας στο έργο του είναι βασικός τόπος, πάνω στον οποίο δομεί την έννοια της ουτοπίας ως λειτουργία και κατ' επέκταση στήνει τον βασικό κορμό του επιχειρήματος του για το εν δυνάμει στη σφαίρα της διαλεκτικής υποκειμένου και αντικειμένου.

Η ουσία της αισθητικής του Μπλοχ δεν είναι η ανάλυση τυπικών χαρακτηριστικών της τέχνης, με την κλασική έννοια, ούτε στο επίπεδο της μορφής ούτε σε εκείνο του περιεχόμενου. Θέματα όπως η σχέση μορφής και περιεχομένου αντιμετωπίζονται με τρόπο άνισο όχι για να διαχωριστούν λόγω φορμαλιστικής διάκρισης ως προς το περιεχόμενο, αλλά λόγω της ιδιαιτερότητας της φύσης του περιεχομένου της τέχνης όπως ο Μπλοχ την κατανοεί. Το ιδιαίτερο αυτό περιεχόμενο ως διαδικασία εν εξελίξει, κινείται πέρα από τα όρια του αποτυπώματος της μορφής, την διαρρηγνύει, υποδεικνύει την ανεπάρκεια της και την ωθεί σε επαναπροσδιορισμό στο βαθμό του δυνατού. Η μορφή είναι καθοριστική στο βαθμό της λειτουργικότητας της ως προς το περιεχόμενο της και κάθε αναζήτηση καθαρά επί της φόρμας ήταν απορριπτέα για τον Μπλοχ.⁴⁵

Στο κέντρο της φιλοσοφίας του για την τέχνη υπάρχει η αναζήτηση της έκφρασης της ουσίας του ανθρώπου, που εξελίσσεται σε αναζήτηση της ταυτότητας ανθρώπου και φύσης. Τα αντικείμενα της τέχνης είναι αποτέλεσμα της

⁴⁵ Javier Martinez, *Las huellas de lo oscuro*, Ed. San Sebastian, Salamanca 2004, σελ. 157.

διαλεκτικής σχέσης ανθρώπου και κόσμου, εξωτερικεύουν αυτό που έχει εσωτερικευθεί, και τροφοδοτούν την διαλεκτική κίνηση του κόσμου. Αυτός ο χαρακτήρας τους τα καθίστα πρόσφορα για την ανάλυση της πορείας προς την αναζήτηση της ουσίας .

Σκοπός της αισθητικής ανάλυσης του είναι η ανάδειξη της έκφρασης της συγκεκριμένης ουτοπίας ως λειτουργικός παράγοντας, και κατ' επέκταση την ανάδειξη της ίδιας της τέχνης ως λειτουργία της ουτοπίας, ως της ικανότητας του ανθρώπου να δίνει μορφή στην ύλη, την ύλη που ο ίδιος είναι, αυτή την ασταθή, εξελισσόμενη και αναμορφούμενη ύλη. Η ποιότητα της δικής του ύλης λοιπόν, είναι αυτή που θα μορφοποιηθεί μέσω της τέχνης, και μέσω των εντυπώσεων της πάνω στα ποικίλα υλικά και τις «γλώσσες» των διαφορετικών τεχνών. Η τέχνη δεν είναι παρά μια γέφυρα ανάμεσα στον εσωτερικό και εξωτερικό κόσμο του ανθρώπου, ένα εργαλείο για την επίδραση του ενός πάνω στον άλλο.

Στοιχεία αισθητικής, αλήθεια και κάλος.

Ο Μπλοχ αρχίζει την θεωρητική θεμελίωση του επιχειρήματος του για την τέχνη ως πρόληψη, ως μέρος της προσλαμβάνουσας συνείδησης, εξετάζοντας το διαχρονικό ερώτημα που φέρει την τέχνη αντιμέτωπη με την αλήθεια μέσα στους αιώνες και τα διαφορετικά φιλοσοφικά συστήματα. Ποια είναι η αλήθεια της τέχνης και τη σχέση έχει με τον κόσμο όπως τον αντιλαμβανόμαστε γύρω μας;

Από τον Πλάτωνα ως την εικονομαχία, τον ρασιοναλισμό και τον εμπειρισμό ο συγγραφέας βλέπει την άλλοτε εχθρική, άλλοτε ελλιπή προσέγγιση του ζητήματος, που συσπειρώνεται γύρω από το δίπολο κάλους - αλήθειας. Κατά τη διάρκεια όλου του διαφωτισμού η τέχνη συνδέεται με την επιφανειακότητα και έρχεται σε αντίθεση με την αλήθεια. Η ομορφιά μπορεί να γοητεύει αλλά κινείται στην επιφάνια και μακριά από την ουσία των πραγμάτων. Θεωρεί ότι η εχθρική των παραπάνω ρευμάτων ως προς την τέχνη, εκδηλώνεται ιδιαίτερα όταν αυτή δεν εκπορεύεται από το λόγο αλλά από την πίστη, από κάτι αληθινά πνευματικό. Ωστόσο παρά το ότι εισάγει το στοιχείο της πίστης και της πνευματικότητας για να επιχειρηματολογήσει υπέρ της αλήθειας της τέχνης, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, ξεχωρίζει αυτές τις δύο έννοιες από την θρησκευτικότητα και την αμιγώς θρησκευτική έννοια τους, αφού η τέχνη βρίσκεται σε εγκόσμιο επίπεδο και δρα διαμέσου του συγκεκριμένου και όχι με καθολικό και αποκαλυπτικό τρόπο.

Ανήκει στους στοχαστές εκείνους που θεωρούν ότι το βίωμα της αισθητικής εμπειρίας μάς οδηγεί πιο κοντά στην αλήθεια, ότι αποκαλύπτει πτυχές της αλήθειας των πραγμάτων και των δυνατοτήτων του κόσμου. Συντάσσεται με την θεώρηση του ωραίου ως αισθητική εκδήλωση της Ιδέας, που απαντάται στη σκέψη από τον Πλωτίνιο, έως τον Hegel, για να αντικαταστήσει όμως την Ιδέα με την εντελεχή τάση της ύλης και ξεκάθαρα ασπάζεται την φράση του Shiller, «*ό,τι βιώνουμε εδώ ως ομορφιά, θα μας προσεγγίσει μια μέρα ως αλήθεια..*».

Η αλήθεια σχετίζεται και εδώ με την δομή της πραγματικότητας έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο συγγραφέας. Το έργο τέχνης, όσο ρεαλιστικό και αν είναι δεν

παύει να μεσολαβείται από την φαντασία, τα στοιχεία της προσωπικής έκφρασης και το στρογγύλευμα της τέχνης, και δεν μπορεί να θεωρηθεί πηγή γνώσης με την ιστορική έννοια. Δεν εξιστορεί μια αλήθεια για τον κόσμο με αυτόν τον τρόπο. Το ερώτημα για την αλήθεια της τέχνης μετατρέπεται σε εξέταση για την αισθητική απεικονιστικότητα και την συσχέτιση των αντικειμένων της στο πλαίσιο όχι μιας μονοσήμαντης, αλλά μιας πολυεπίπεδης πραγματικότητας.

Μέσα σε αυτή την πραγματικότητα, την γεμάτη δυνατότητες που την αναδιαμορφώνουν, η τέχνη δεν είναι παρά ένας ακόμη χώρος δυνατοτήτων που διευρύνει τα όρια της πραγματικότητας χωρίς να την ανατρέπει καθολικά. Δρα δοκιμαστικά στο πεδίο της ουτοπίας διερευνώντας τον χώρο των πραγματικών δυνατοτήτων. Μέσα στο πλαίσιο της θεωρίας και πράξης, αντιλαμβάνεται το ωραίο ως μορφή αλήθειας, ως την αληθινή πρόληψη, με βάση το μη ακόμα γενόμενο στη σφαίρα του αντικειμένου.⁴⁶

Το ωραίο, πάλι ιδωμένο μέσα από την αστική αισθητική, συνδέεται με την ενατένιση την απόλαυση που προέρχεται από αυτήν, πάρα με την ελπίδα. Ο Μπλοχ είναι ενάντιος στο κάλος που καταλύει το κυρίως θέμα μέσω μιας ψευδαισθητικής μορφής η οποία στέκεται αδιάφορη απέναντι στο πραγματικό θέμα, στην πραγματική τάση που βρίσκεται στην ύλη. Για τον συγγραφέα κάθε αισθητική που εξυπηρετεί το ωραίο ως απλή ενατένιση, που το περιορίζει μέσα σε τέλειες μορφές και εξαγνισμένους τόπους που δεν συνδέεται με τα πραγματικά ενδιαφέροντα του παρόντος και του μέλλοντος, είναι επικίνδυνη για την

⁴⁶ Hudson 172 *Geist der Utopie*, (1918), GA, vol. 16, pp. 373-82.

μαρξιστική αισθητική και τα προτάγματα της ⁴⁷. Το ωραίο για τον Μπλοχ πρέπει να σχετιστεί με το πεδίο της ύλης και μέσα από αυτό με την αλήθεια, το πεδίο του πραγματικού από όπου αντλεί τα περιεχόμενα του, να αντικατοπτρίζει την βαθύτερη αλήθεια του πυρήνα του αντικείμενου, αυτού που δεν έχει πλήρως ολοκληρωθεί.

Η τέχνη ενταγμένη στο δόγμα του διαλεκτικού υλισμού και του κόσμου ως οντότητας μη ολοκληρωμένης, αλλά ανοικτής και εξελίξιμης, είναι υλική ως προς το περιεχόμενο της και την θεωρία της. Αυτό σημαίνει ότι αναπόφευκτα η τέχνη δεν μπορεί να είναι περικλειστη, αλλά αποτελεί και η ίδια μια διαδικασία που αντικατοπτρίζει το λανθάνον υλικό και τις τάσεις του αντικειμένου και που εκδηλώνεται με τον τρόπο της πρόληψης που οδηγεί προς έναν σκοπό ⁴⁸.

Αισθητική λειτουργία της τέχνης ως πρόληψη.

Ο Μπλοχ αντιλαμβάνεται την τέχνη ως μια εκδήλωση της συγκεκριμένης ουτοπίας. Η τέχνη είναι ένα από τα κατεξοχήν πεδία της προλαμβάνουσας συνείδησης, και περιέχει φορτίο μη συνειδητής ακόμα γνώσης για τον ίδιο τον άνθρωπο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, περιγράφει την αισθητική λειτουργία της τέχνης ως πρόληψη αυτού του μη εκδηλωμένου ακόμα περιεχομένου, ως προ-εμφάνιση (Vor- Schein), ως αδιόρατη πρώιμη εμφάνιση. Πρόκειται για μια πρόωρη και αλληγορική εκδήλωση στοιχείων που ενυπάρχουν στην

⁴⁷ Ernst Bloch, *The Principle of Hope Vol. II*, μτφρ. Neville Plaice, Stephen Plaice, Paul Knight, εκδ. The IMT press, Cambridge, Massachusetts 1995, σ. 808.

⁴⁸ Αυτ., σ. 809.

πραγματικότητα αλλά δεν εκδηλώνονται ακόμα με την πλήρη μορφή τους, προέρχονται από την σφαίρα του εν δυνάμει και καθρεπτίζονται μέσω της τέχνης, μέσω συμβόλων και αλληγοριών.

Η τέχνη είναι ένας από τους χώρους μέσα στους οποίους ο άνθρωπος συνάντα τον εαυτό του, όπου ιδέες, αισθήσεις και συναισθήματα, εντυπώσεις και το υλικό του κόσμου που προσλαμβάνει, παίρνουν μορφή εμπλουτισμένη από την ανθρώπινη δημιουργικότητα. Σε κάθε μορφή τέχνης εναποτίθεται ένα μικρό κάτι έκφραση της ανθρώπινης ουσίας, της επιθυμίας και της δυνατότητας. Αυτό που δεν εκδηλώνεται αυτούσιο ακόμα στην συνειδητή σφαίρα, παίρνει ήδη μια μορφή μέσα στην μορφή του έργου τέχνης.

Δημιουργεί αυτήν την έννοια απαντώντας στην προβληματική της σχέσης της τέχνης με την αλήθεια, η οποία μεταφράζεται σε συσχετισμό, με αισθητικούς όρους, του υποκειμένου ως προς τα αντικείμενα του πραγματικά δυνατού. Η τέχνη είναι ένα ενεργό μέσο της ουτοπίας που εμφανίζεται στην πραγματικότητα ψηγματικά, αποσπασματικά ως εικόνες, αλλά και καθολικά ως διαλεκτικός χώρος ανάδυσης σημαινόντων. Η δική του απάντηση λοιπόν στο αισθητικό ερώτημα της αλήθειας είναι

«η καλλιτεχνική παρουσίαση (μορφή) δεν είναι μόνο παρουσία, αλλά ένα νόημα, τυλιγμένο σε εικόνες και το οποίο μπορεί μόνο να περιγραφεί από εικόνες, από υλικό που έχει οδηγηθεί περαιτέρω, οπουδήποτε η υπερβολή και η φαντασίωση εκπροσωπούν μια σημαίνουσα προ-εμφάνιση, σε τρικυμιώδη κατάσταση, του

*οτιδήποτε είναι πραγματικό, μια προεμφάνιση η οποία μπορεί να αναπαρίσταται συγκεκριμένα με όρους αισθητικά εμμενής».*⁴⁹

Η προεμφάνιση γίνεται εφικτή λόγω ακριβώς της πραγμάτωσης του υλικού της τέχνης, της μορφοποίησης του πρωταρχικού υλικού μέσω της φαντασίας και της ανθρώπινης ευαισθησίας. Το αφηρημένο υλικό της μετασχηματίζεται σε χαρακτήρες, πλοκή, τοπία και τόσα άλλα. Τα στοιχεία αυτά της ανθρώπινης δημιουργικότητας αποτυπωμένα στο έργο τέχνης εκφράζουν καθολικά περιεχόμενα που ξεπερνούν τη δεδομένη φόρμα και τα στενά όρια του ίδιου του αντικειμένου της τέχνης. Η εμφάνιση αυτών των στοιχείων είναι προάγγελος των δυνατοτήτων που κρύβονται μέσα στις δεδομένες συνθήκες παρόλο που δεν μπορούν να πραγματωθούν ως τέτοιες ακόμα.

Όπως επισημάνθηκε και παρά πάνω, η τέχνη εδράζεται στην πραγματικότητα αλλά και αποστασιοποιείται από αυτήν. Στο χώρο αυτής της αναγκαίας απόστασης τα αντικείμενα διευρύνονται μέσα από μια ανοικτή διαλεκτική διαδικασία. Αισθητική παράσταση σημαίνει για τον συγγραφέα, κάτι πιο μορφοποιημένο, κατορθωμένο, πιο ουσιαστικό από την άμεση αισθητηριακή μορφή ή την άμεση ιστορική ανάδυση του αντικειμένου. Η τελειοποίηση των αντικειμένων της τέχνης είναι αποτέλεσμα της διαλεκτικής αναπαράστασης τους και φορέας ουτοπικού πλεονάσματος. Η καλλιτεχνική μετουσιωμένη εικόνα δεν είναι μια ψευδαίσθηση, ότι παρουσιάζεται σε αυτήν, είτε είναι οξύμένο, είτε συμπυκνωμένο με τρόπο τέτοιο κατά τον οποίο το φορτίο αυτό που ενυπάρχει στο αντικείμενο σπάνια εκδηλώνεται στην άμεση εμπειρική πραγματικότητα.

⁴⁹ Ernst Bloch, *The Principle of Hope* Vol. I, ό.π., σ.214

Η τέχνη δηλώνει ο συγγραφέας παραμένει εμμενής παρά την υπερβατικότητα της. Διευρύνει τα όρια του κόσμου, χωρίς να πηγαίνει πέρα από αυτά, χωρίς να αναζητά την ριζική ανάπλασή του, μέσα από την καταστροφή και την αναγέννηση με όρους θρησκευτικής αποκάλυψης, δεν αναζητά το καθολικό με αυτό τον τρόπο, ως λύση του ατομικού στο όλον. Η τέχνη ψάχνει την τελειότητα μέσα σε δεδομένες στιγμές, σε σημεία του κόσμου, εκφράσεις, μορφές, εικόνες και καταστάσεις, χωρίς να διαπραγματεύεται την κατάλυση του κόσμου. Αποκαλύπτει πτυχές της πραγματικότητας, και αναζητά την πλήρωση, κοιτάζοντας την ολότητα μέσα από το μερικό .

Η τελειότητα για την οποία μιλά ο Μπλοχ, εάν και δεν αναλύει συστηματικά τους αισθητικούς όρους που χρησιμοποιεί, σε όποιον βαθμό και να ταυτίζεται με την ολοκλήρωση, σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει κλειστότητα, αλλά ακριβώς το αντίθετο.

Το έργο τέχνης δεν μπορεί να είναι κλειστό, ο συγγραφέας χαρακτηρίζει την πραγματική τέχνη που ασκεί επιρροή και παράγει σημαίνοντα ως μια «μορφοποιημένη ανοικτότητα»⁵⁰. Η μορφή δεν πρέπει να περιορίζει το περιεχόμενό της, αλλά αντιθέτως να το ανοίγει προς τον κόσμο, να το διευρύνει. Τότε το έργο τέχνης λειτουργεί ως ένα κρυπτογράφημα του αυθεντικού. Ως παράδειγμα φέρνει την αιγυπτιακή τέχνη, που παρόλο που εμφανίζεται ως ένα ερμητικά κλειστό σύστημα, μεταφέρεται στην εποχή μας ως ένα αναχρονισμένο θραύσμα που συμπυκνώνει την ουσία και ανοίγει το ουτοπικό έδαφος στο οποίο καταγράφηκε αυτή η μορφή της τέχνης. Κάθε μεγάλη τέχνη γίνεται

⁵⁰ Ernst Bloch, *The Principle of Hope* Vol. I, όπ. π, σ. 219

καθυστερημένα ένα θραύσμα, που συμπυκνώνει ουτοπικό πλεόνασμα και μεταφέρεται μέσα από τις εποχές. Η διάρρηξη της επιφάνειας της τέχνης, μεταφορικά σημαίνει τον θρυμματισμό του ιδεολογικού πολιτιστικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα και παράγει έργο η πρώτη, και την ανάδειξη του πραγματικού της βάθους, όπου αυτό υπάρχει⁵¹.

Η θεωρία του για την τέχνη ως μη ολοκληρωμένη και ως θραύσμα, αφενός εισάγει το θέμα του αποδέκτη της τέχνης που αποσπασματικά λαμβάνει στοιχεία του ουτοπικού πλεονάσματος των εποχών μέσα από τα σημαντικά έργα τέχνης που εξακολουθούν να επιδρούν στο παρόν, και αφετέρου εντάσσει την τέχνη και το αισθητικό ζήτημα στην γενικότερη θεώρηση του για την ανοικτή και μεταβαλλόμενη πραγματικότητα.

Όσο ο άνθρωπος και ο κόσμος δεν είναι σταθερά και αποφασισμένα, τόσο και τα αισθητικά φαινόμενα υπόκεινται στην ίδια λογική της ανοικτότητας και του μετασχηματισμού. Η ουτοπική λειτουργία της τέχνης βασίζεται σε αυτή την μεταβλητότητα και στην δυνατότητα της τέχνης να εκφράζεται αποσπασματικά, να αναδύεται μέσα από πεδίο του πραγματικού με πειραματικό και ημιτελή τρόπο και ωστόσο ενδεικτικό και σημαίνον.

Τα σύμβολα, οι αλληγορίες, τα κρυπτογραφήματα της τέχνης εμφανίζονται ως θραύσματα μέσα από τα οποία η διαλεκτική της τέχνης αναπτύσσεται και παράγει νέες μορφές, αποσπασματικές και αυτές ως μέρη μιας ανολοκλήρωτης διαδικασίας. Η θραυσματική, αποσπασματική μορφή στην τέχνη, που ο συγγραφέας αξιώνει ως προϋπόθεση για την ουτοπική λειτουργία της, σχετίζεται με την

⁵¹ Αυτ.

συμβολική συμπύκνωση. Κάθε θραύσμα λειτουργεί ως σύμβολο, ως στοιχείο που αναφέρεται σε κάτι άλλο και δεν είναι εγγενώς εκδηλωμένο, έτσι και το έργο τέχνης εμφανίζεται ως απόσπασμα που σχετίζεται με την ίδια την θεματική ύλη του κόσμου, ως μέρος που αναφέρεται σε αυτήν και στην ανοικτή διαδικασία της.

Η ανοικτότητα του έργου τέχνης σχετίζεται επίσης με τις δυνατότητες ερμηνείας και το πεδίο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης της ως σχέση υποκειμένου αντικειμένου. Η τελειοποιημένη φόρμα διαρρηγνύεται και αποκαλύπτει μια σειρά από ανοικτές πειραματικές και συμβολικές εικόνες. Ο ανοικτός ανολοκλήρωτος χαρακτήρας ενός έργου είναι το στοιχείο που του επιτρέπει να μεταμορφώνεται μέσα στο ουτοπικό πεδίο, είναι το υπερβατικό στοιχείο που του επιτρέπει να διαπερνά τα όρια της πραγματικότητας του και να αυτονομείται. Για τον συγγραφέα η ομορφιά ακόμη και το υψηλό, είναι αντιπροσωπευτικές της ύπαρξης αντικειμένων, που δεν έχουν ακόμα υπάρξει ή μορφοποιηθεί ολοκληρωτικά.

Ρεαλισμός και πραγματικότητα.

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Μπλοχ στον ρεαλισμό στην τέχνη ως ρεύμα που δίνει έμφαση στην απεικόνιση της μορφής όπως αυτή παρουσιάζεται στην πραγματικότητα. Η γνώση, η αλήθεια, που μας προσφέρει αυτή η μορφή της τέχνης ωστόσο, δεν είναι τα στοιχεία της εικόνας που ομοιάζουν με αυτά του κόσμου, αλλά τα ανθρώπινα στοιχεία που εκδηλώνονται μέσα σε αυτή την

αληθοφανή εικόνα και είναι αυτά που σε τελική ανάλυση πρέπει να αποτελέσουν την αλήθεια του κόσμου.

Αντιλαμβάνεται την τέχνη ως ένα στάδιο του εξανθρωπισμού της φύσης, που θα μας φέρει πιο κοντά στην ουσία της ρήσης του Μαρξ «εξανθρωπισμός της φύσης, φυσικοποίηση του ανθρώπου». Χαρακτηριστικά αναφερόμενος σε σχόλιο του Goethe ⁵², ότι ο καλλιτέχνης ευγνώμων ως προς την φύση που τον δημιούργησε, της προσδίδει ως αντάλλαγμα μια δεύτερη φύση, μια που είναι αποτέλεσμα σκέψης και συναίσθησης, και είναι ανθρωπίνως τελειοποιημένη, ο Μπλοχ σχολιάζει ότι ο εξανθρωπισμός αυτός της φύσης στο έργο τέχνης έρχεται μέσα από την τελειοποίηση δια της ανθρώπινης ματιάς ⁵³. Στην ρεαλιστική τέχνη αναπαρίστανται τα πιο ουσιαστικά χαρακτηριστικά, αυτά που θα μεταφέρουν και θα αποδώσουν την ουσία του θέματος και η εξανθρωπισμένη φύση είναι πιο τελειοποιημένη ως προς τον εαυτό της, όχι ως αισθητική εκδήλωση της ιδέας, αλλά με αριστοτελικούς όρους διαρκώς αυξανόμενης εντελέχειας.⁵⁴ Οι εικόνες της τέχνης, καταλήγει ο συγγραφέας, ως εικόνες του ουσιαστικού κάθε πράγματος, πρέπει να ανθοφορήσουν στο πεδίο της ιστορίας ως εκδήλωση των δυνατοτήτων που κρύβονται μέσα της. Δεν είναι η τέχνη του ρεαλισμού λοιπόν, αυτή που πρέπει να αναπαραστήσει τον κόσμο ως έχει, αλλά ο κόσμος, η ιστορία, πρέπει να ακολουθήσει την ροή της τέχνης, την εκδήλωση της τάσης που κρύβεται μέσα στην τέχνη και είναι η μόνη της αλήθεια.

Ο Μπλοχ, συμφώνα με τον W. Hudson, προσφέρει στην μαρξιστική αισθητική θεωρία μια νέα ανάγνωση για τον ρεαλισμό, στα πλαίσια της οντολογίας του Μη

⁵² πάνω στο « Δοκίμιο για την ζωγραφική » του Diderot

⁵³ Ernst Bloch, *The Principle of Hope* Vol. I, σ.216

⁵⁴ Αυτ.

Είναι και στο βαθμό που ερμηνεύει την τέχνη ως μια πρώιμη εκδήλωση στοιχείων, μιας ανολοκλήρωτης πραγματικότητας.⁵⁵ Επειδή η πραγματικότητα είναι μια δυναμική διαδικασία ο Μπλοχ απορρίπτει οποιαδήποτε αναπαράσταση του κόσμου ως κάτι κλειστό και τελειωμένο, αντιθέτως ή τέχνη πρέπει να αντικατοπτρίζει τον ουτοπικό ορίζοντα του κόσμου, τον αντικειμενικά αποσπασματικό χαρακτήρα της πραγματικότητας και την εντελεχή κίνηση της.

Για τον Μπλοχ, το ρεαλιστικό είναι αυτό που αντιλαμβάνεται και περιγράφει αυτήν την τάση της πραγματικότητας, που εκφράζει το ουτοπικό πλεόνασμα των μη ακόμα εκδηλωμένων φορτίων που ενυπάρχουν στην διαδικασία της πραγματικότητας. Σύμφωνα με τον προαναφερόμενο μελετητή, ο φιλόσοφος συνδέει τον ρεαλισμό όχι ως φόρμα αλλά ως εννοιολογικό περιεχόμενο με κάθε εκδήλωση πραγματικής τέχνης και αναζητά αυτόν τον ρεαλισμό σε φαινομενικά μη ρεαλιστικές μορφές τέχνης καθώς και στα μη ρεαλιστικά στοιχεία των ρεαλιστικών μορφών⁵⁶. Το ρεαλιστικό ή μη ως μορφικό στοιχείο δεν αποτελεί στην ουσία κανένα κριτήριο για τον Μπλοχ. Υπό το πρίσμα της οντολογίας του, αυτό που έχει σημασία είναι η εννοιολογική ανάλυση των ρεαλιστικών περιεχομένων, των συγκεκριμένων ουτοπικών στοιχείων που εκδηλώνονται εντός αυτών των περιεχομένων. Το θεωρητικό αυτό πρόταγμα του είναι ξεκάθαρο, όσο δύσκολο και αν είναι να διαχωριστούν από την φορμαλιστικά, και να ανιχνευθούν πρακτικά αυτά τα στοιχεία.

⁵⁵Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, όπ.π., σ. 173.

⁵⁶ Αὐτ., σ 174.

Οι τέχνες και ο ουτοπικός ορίζοντας τους.

Σε αυτό εδώ το πόνημα δεν αναφερόμαστε αναλυτικά στις μορφές της τέχνης που παρουσιάζει ο Μπλοχ. Το εύρος του έργου του σε αυτόν τον τομέα και η ποικιλομορφία είναι τέτοια, που θα απαιτούσε μια ολόκληρη πραγματεία για να αναλυθεί.

Η ανθολόγηση που κάνει, και τα σημεία στα οποία επικεντρώνεται, σε κάθε τέχνη μάς προσκαλούν σε μια διαφορετική ματιά και ανάγνωση, η οποία κατά την άποψή μου, και πέρα από τις όποιες προθέσεις του συγγραφέα, δεν έχει σημασία κατά πόσο είναι αντικειμενική ή μεθοδολογικά ορθή, διότι το σημαντικότερο είναι η πρόκληση της ανάγνωσης της τέχνης από την σκοπιά του ουτοπικού, το οποίο ο καθένας ίσως μπορεί να ανιχνεύσει και ερμηνεύσει με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά έργα.

Ο ίδιος ωστόσο προσπαθεί να τεκμηριώσει την θεωρία του μέσα από την κάθε τέχνη με την οποία καταπιάνεται στηριζόμενος στα σημεία που θεωρεί πρόσφορα και ενδεικτικά. Για παράδειγμα, οι αναλύσεις του για την αρχιτεκτονική αναδεικνύουν τον χαρακτήρα της ανθρώπινης δημιουργικότητας που ξεχωρίζει τον τεχνίτη από την μέλισσα, όπως αναφέρει και ο Μαρξ, μέσω της νοερής σύλληψης πριν την πράξη. Η εκτέλεση της νοερής σύλληψης της εικόνας ενός οικοδομήματος είναι για τον Μπλοχ ενδεικτική του ιδεολογικού υπόβαθρου που επικρατούσε σε κάθε εποχή, όπως εκφράστηκε μέσα από τον ιδεολογικό συμβολισμό της κάθε συντεχνίας. Από την άλλη οι αναλύσεις του για την ζωγραφική είναι βασισμένες, αφενός, στην προσωπική αίσθηση που δημιουργούν

μορφολογικά στοιχεία όπως το φως (στη ζωγραφική του Rembrandt), το χρώμα, ή η ανάπτυξη της προοπτικής, και στην ατμόσφαιρα που εκπέμπουν αυτά τα έργα, αλλά και στο περιεχόμενο ως εννοιολογικό πλαίσιο και ενδεικτικό τάσεων συγκεκριμένων ιστορικών στιγμών (Seurat, Gauguin). Τα κριτήρια του μοιάζουν υποκειμενικά, αλλά όπως είπαμε και πριν ο σκοπός της ανάλυσης του δεν είναι η αισθητική ούτε η κριτική της τέχνης με την κλασική έννοια .

Θα σταθούμε λίγο παραπάνω στην ανάλυση της μουσικής την οποία θεωρεί ως την ουτοπικότερη όλων των τεχνών. Η μουσική λόγω της αμεσότητάς της είναι κατά τον συγγραφέα μια πρωτογενής μορφή έκφρασης των ανθρώπινων συναισθημάτων και αυθεντική μορφή επικοινωνίας. Η μουσική είναι για τον Μπλοχ μια γλώσσα η οποία γίνεται πιο εύκολα κατανοητή και επικοινωνήσιμη. Στον ήχο της μουσικής που αντανακλάται και φορτίζει τον φυσικό χώρο μεταφέρεται υλικό της ψυχής.

Τοποθετεί τις απαρχές της μουσικής στο κάλεσμα του αυλού του μοναχικού ταπεινού βοσκού, « η μουσική αρχίζει ως κάλεσμα(...)αυτού το οποίο λείπει »⁵⁷. Η έλλειψη σε αυτό το σημείο σχετίζεται με την έκφραση της ατομικότητας και την ανάγκη επικοινωνίας με σκοπό την αναζήτηση της αγάπης. Άλλα και πέρα από το βουκολικό σκηνικό στο οποίο ο Μπλοχ τοποθετεί τις απαρχές της, ο συγγραφέας επανέρχεται στην ιδέα της μουσικής ως έκφραση της έλλειψης περιγράφοντας την ως μέσο ανήσυχο και κινούμενο, με περαστικό χαρακτήρα, που εκφράζει αυτό που δεν ησυχάζει μέσα στον άνθρωπο, την διαρκή αναζήτηση αυτού που του λείπει. Η αμεσότητα της μουσικής φτάνει πιο κοντά στον πυρήνα, στην καρδιά των πραγμάτων με τρόπο υποκειμενικό και καθρεφτίζει αυτό που

⁵⁷ Ernst Bloch, The Principle of Hope Vol. III, σ. 1059

δεν έχει προσδιοριστεί αντικειμενικά ακόμα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η μουσική είναι μια κατεξοχήν προλαμβάνουσα τέχνη, φορέας και έκφραση ουτοπικού πλεονάσματος, αφού εκφράζει αυτό που δεν έχει πάρει ακόμα οριστική μορφή, εκφράζει αυτό το οποίο είναι και το συνδέει διευρύνοντας το, με τον ορίζοντα του.⁵⁸

Η μουσική είναι φορέας ουτοπικού πλεονάσματος διότι είναι ένα αγωγίμο υλικό για τις τάσεις και το λανθάνον υλικό του κόσμου. Σε κοινωνικό επίπεδο, λόγω της αμεσότητας της ως εκφραστικό μέσο, αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές τάσεις. Από την μία καταγράφει και μεταφέρει τα βάσανα, αλλά και τους πόθους και τις ελπίδες των πιο καταπιεσμένων τάξεων, από την άλλη πλευρά αναγνωρίζει ότι οι άρχουσα ιδεολογικά τάξη είναι αυτή που καθορίζει την παραγωγή της μουσικής, μέσω της κοινωνικής επιταγής της κρατούσας τάξης για κατανάλωση.

Παρά την παραπάνω ανάλυση για την πηγαία έκφραση της μουσικής, οι μελέτες του επικεντρώνονται στην προρομαντική περίοδο, θεωρώντας ότι η ρομαντική μουσική είναι ένα κατασκευάσμα εύκολο για την κατανάλωση της αστικής τάξης. Ο Μπλοχ ξεχωρίζει την μουσική σε καλή και κακή, και καταδικάζει με ευκολία είδη τα οποία κατατάσσει στην κακή μουσική όπως έργα της ρομαντικής περιόδου για τον αναπαραστατικό χαρακτήρα τους ή την αμερικανική τζαζ ως έκφραση της αμερικανικής κουλτούρας στην οποία στάθηκε αντιμέτωπος. Σε αυτά τα σημεία γίνεται έκδηλη ή στράτευση του και τα κριτήρια του εμφανίζονται υποκειμενικά.

Ο σκοπός των αναλύσεων του δεν είναι εξάλλου αυτός της αντικειμενικής αισθητικής κριτικής, όσο και αν αυτό αποδυναμώνει το επιχείρημα του, αλλά η

⁵⁸Αυτ., σ. 1070

οντολογική σημασία της μουσικής ως πρόληψης στοιχείων του μη ακόμα, ως ένα υπερβατικό μέσο μεταξύ αντικειμένου και υποκειμένου και η σύνδεσή της φιλοσοφίας της μουσικής με τον διαλεκτικό υλισμό. Οι μακροσκελείς μελέτες του για την μουσική συνδυάζουν μια φαινομενολογική προσέγγιση μουσικών μορφών και συγκεκριμένων μορφωμάτων μέσα από συγκεκριμένα έργα και συνθέτες, με οντολογικό προσανατολισμό ο οποίος διατηρεί την ιδιαιτερότητα της μουσικής εμπειρίας ενάντια στον θετικισμό⁵⁹. Η μουσική είναι ένα δυναμικό ανοικτό και διαρκώς εξελισσόμενο πεδίο το οποίο ερμηνευμένο μέσα από το πρίσμα του μη ακόμα, είναι μια τέχνη με έναν απεριόριστο ουτοπικό ορίζοντα γεμάτο δυνατότητες που δεν έχουν ακόμα εξελίχθη.

Συνοψίζοντας, η αισθητική που αναπτύσσει ο Μπλοχ δεν εξυπηρετεί τους σκοπούς της τέχνης καθαρά, αλλά της αποσαφήνισης του ρόλου της, στο εγχείρημα της οντολογίας που προσανατολίζεται στο μέλλον. Ο W. Hudson σχολιάζει ότι η ανάλυση και η ερμηνευτική του Μπλοχ πάνω στην κουλτούρα είναι σχεδιασμένη περισσότερο για να αποκαλύψει την « μεταφυσική » σημασία του πολιτισμικού υλικού παρά να ταξινομήσει αυτά τα περιεχόμενα μέσα σε ένα κριτικό σύστημα⁶⁰. Παρά την έκταση και το βάθος της ανάλυσης του σε αυτό το κομμάτι, η προσέγγιση του δεν είναι πλήρως συστηματοποιημένη ώστε να σχηματίζει μια στέρεα αισθητική θεωρία, αν και οργανώνει ένα πυρήνα αισθητικής ανάλυσης τέτοιο που να εξυπηρετεί τους σκοπούς της ανάλυσης της κουλτούρας στο πλαίσιο του συνολικού εγχειρήματος της οντολογίας του Όχι Ακόμα.

⁵⁹Wayne Hudson, *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*, όπ.π., σ. 176

⁶⁰ Αυτ., σ. 172.

Συμφώνα με τον ίδιο μελετητή, έχει ασκηθεί κριτική στο θέμα της ελλιπούς ανάλυσης σχετικά με την επικοινωνία της τέχνης, στο κομμάτι δηλαδή της υποδοχής και ανταπόκρισης από την πλευρά του αποδέκτη, αλλά και του περιβάλλοντος του θεατή ως υπόβαθρο και ορίζοντας, και στον τομέα της συστηματικής ανάλυσης των δεδομένων. Επιπλέον αποτυγχάνει στην ανάλυση μη παραδοσιακών χαρακτηριστικών της τέχνης του 20ου αιώνα και συγκεκριμένων πολιτιστικών βιομηχανιών ενώ στηρίζεται, όσον αφορά σε τεχνικές λεπτομέρειες της ανάλυσης της μουσικής, σε αισθητικές θεωρίες του 19ου αιώνα. Και πάρα το μαρξιστικό προσανατολισμό της αισθητικής του, αγνοεί κάποια είδη προλεταριακής τέχνης της εποχής του και πολιτικής λογοτεχνίας⁶¹.

Πέρα όμως από την όποια κριτική που μπορεί να ασκηθεί, ο Μπλοχ με το πλούσιο και πρωτότυπο έργο του, διεύρυνε την Μαρξιστική αισθητική ανάλυση, την εμπλούτισε και την εφοδίασε με νέα ερμηνευτικά εργαλεία. Ανάγει τα πολιτιστικά φαινόμενα σε πολιτική λειτουργία και διερευνά τις προεκτάσεις αυτής της λειτουργίας. Εισάγει στο χώρο αυτής της πολιτικής ανάλυσης με συστηματοποιημένο τρόπο τα στοιχεία του πόθου και της επιθυμίας, της πρόθεσης και της ανάγκης και ταυτόχρονα αναλύει της αντικειμενικές δυνατότητες που εκδηλώνονται μέσα στο φάσμα της κουλτούρας.

Ο οντολογικός χαρακτήρας της ανάλυσης ανάγει τα φαινόμενα της τέχνης σε λειτουργία, και μάλιστα ιδιαίτερα σημαίνουσα για το ανθρώπινο ον, ως έκφραση των πηγαίων δυνατοτήτων του, ως έκφραση της πραγματικότητας του. Η προεμφάνιση μέσω των εικόνων της τέχνης δεν είναι παρά μια μορφή, μια εκδήλωση της προσλαμβάνουσας συνείδησης, μια χειροπιαστή απόδειξη για τον συγγραφέα,

⁶¹ Αυτ., σ. 182.

της λειτουργίας αυτής της συνείδησης, αφού μέσω της τέχνης αποτυπώνονται τα περιεχόμενα της, αποσπασματικά, στην ύλη που μετασχηματίζεται στη γραμμή του εμπρόσθιου μετώπου του κόσμου και αναγγέλλει το Νέο.

Η τέχνη είναι ένα απόσπασμα της πραγματικότητας που πασχίζει να ολοκληρωθεί, ένα θραύσμα που συμπυκνώνει μέσα του την ουσία των βαθύτερων επιθυμιών του ανθρώπου που είναι η ένδειξη των δυνατοτήτων του. Βρίσκεται πάντα σε συσχετισμό με την πραγματικότητα, ως εξελισσόμενη διαδικασία, και την ύλη της, την οποία μετασχηματίζει, την εμπλουτίζει με το πιο ουσιαστικό της φύσης του ανθρώπου. Μέσα από της εκδηλώσεις της ο συγγραφέας εντοπίζει την τάση για σύζευξη ανθρώπου και φύσης, για την υπέρβαση της αλλοτρίωσης, μέσω μιας εμμενούς μεταβατικότητας που διευρύνει τα όρια της πραγματικότητας χωρίς να τα ξεπερνάει.

Το ουτοπικό πλεόνασμα της κουλτούρας είναι το πραγματικά ωφέλιμο πλεόνασμα για τον άνθρωπο, που επιστρέφει στον εαυτό του, ως αποτέλεσμα της πράξης του μετασχηματισμού της ίδιας του της ύλης.

Το κομμάτι της αισθητικής είναι ένα επιχείρημα για την ανάδειξη του συγκεκριμένου χαρακτήρα της φαντασίας, αυτού που συνδέεται με την έννοια της συγκεκριμένης ουτοπίας και της ουτοπικής λειτουργίας στο πεδίο της πράξης. Είναι επίσης βασικό εργαλείο για μια μαρξιστική ανάλυση πέρα από το οικονομοτεχνικό πεδίο. Μια θερμή μαρξιστική αισθητική ανάλυση που ανοίγει τον ορίζοντα του μαρξισμού προσφέροντας του νέα ενεργά πεδία.

Επίλογος.

Εδώ κλείνουμε την περιήγησή μας στο βασικό κορμό του επιχειρήματος του Μπλοχ για την ουτοπία ως λειτουργία, ενταγμένη στην οντολογία του Όχι Ακόμα, στην οντολογία που προσανατολίζεται στο μέλλον.

Η εμφάνισή της μέσω της κουλτούρας και της τέχνης μας προσφέρεται πια ως ένα ανατρεπτικό εργαλείο ανάλυσης της πραγματικότητας του κόσμου που για τον Μπλοχ χαρακτηρίζεται από την μεταβλητότητα, την αλλαγή και την εξέλιξη και παρουσιάζεται ως ανοικτό σύστημα του οποίου η δομή και οι νόμοι αλλάζουν καθώς εξελίσσεται.

Η ουτοπία δεν μπορεί να περιοριστεί σε ένα απλό παιχνίδι της φαντασίας, ή ένα χιμαιρικό όνειρο. Δεν ταυτίζεται με το αρχέτυπο του Thomas More, με την κυριολεκτική σημασία του *ου τόπος*, ούτε με την απλή αναζήτηση ενός χώρου ή μιας ιδανικής κοινωνίας. Είναι, μάλλον, το ξέσπασμα του εν δυνάμει μέσα στο σύγχρονο παρόν, που όμως δεν είναι ακόμη συνειδητό και που ακόμα δεν γίνεται πλήρως αντιληπτό. Μέσα από αυτό το πρίσμα, η ουτοπία είναι το πρώτο βήμα στη διαδικασία της αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου, που έχει την δυνατότητα να προβάλλει τον εαυτό του πέρα και έξω από τα στενά όρια του τώρα, και να εκφράζει τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Αυτή η ουσιαστική για τον άνθρωπο λειτουργία, ανοίγει ένα χωρο-χρονικό πεδίο που του επιτρέπει να προβάλλεται μέσα στο επερχόμενο, να ελπίζει και να επιθυμεί, και όχι μόνο να περιμένει, και τελικά να ασκεί τις δυνατότητες του

πέρα από αυτό που είναι, να προσανατολίζεται σε αυτό που μπορεί να είναι , και σε αυτό που θα πρέπει να είναι.

Η αναγωγή της ουτοπίας σε λειτουργία δεν έρχεται μόνο να επαναδιεκδικήσει τον όρο, προσπαθώντας να τον αποσυνδέσει από την έννοια του αβάσιμου, αυτού που δεν έχει τόπο σε τούτον τον κόσμο και μάλλον ούτε πρόκειται να έχει. Η λειτουργία αυτή διεκδικεί δυναμικά την αποσύνδεση αυτής της αρνητικής οπτικής για την ανθρώπινη φαντασία και την ονειροπόληση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δέχεται άκριτα κάθε μορφή του φανταστικού ως εποικοδομητική. Ο Μπλοχ προσπαθεί μέσα στο έργο του να αναδείξει την θετική λειτουργία της φαντασίας όταν αυτή γίνεται συγκεκριμένη, όταν συνδέεται με την τάση της πραγματικότητας και την πράξη. Βασικό του μέλημα είναι να αναδείξει τον θετικό χαρακτήρα, αυτού του μη τόπου που βρίσκεται στον πυρήνα του ανθρώπου. Μια λειτουργία βασική και αδιαχώριστη από τον πυρήνα της ύπαρξης του.

Το σύστημα του ερμηνεύει τον κόσμο με τρόπο τέτοιο ώστε να προβλέπει άφθονο χώρο για τα όνειρα του ανθρώπου και την πραγματοποίησή τους. Δημιουργεί ένα ολόκληρο οντολογικό πλέγμα βασισμένο στο στοιχείο του μη ολοκληρωμένου και της διαδικασίας, ως βασικά στοιχεία τόσο του ίδιου του ανθρώπου όσο και της δομής της πραγματικότητας που τον περιστοιχίζει. Ο χώρος αυτός παραμένει ανοικτός και εξελίξιμος στο βαθμό που άνθρωπος και κόσμος είναι ύλη και στην ίδια την ύλη εδράζει η δυνατότητα μετασχηματισμού της. Η προτεραιότητα δίνεται όχι σε αυτό που υπάρχει ως καθοριστικό με ντετερμινιστικούς όρους, αλλά σε αυτό που εγκυμονεί το υπάρχον, στις εγγενείς της ύλης δυνατότητες, σε αυτό που δεν έχει ακόμα λάβει μορφή.

Ο ίδιος ο κόσμος για τον Μπλοχ ως διαδικασία της δυναμικής ύλης οδηγεί στο *nonum* που εμφανίζεται ανάμεσα στο μέτωπο του παρόντος και τον ορίζοντα του μέλλοντος, ως αυτό το οποίο δεν είναι ακόμα αλλά μπορεί να γίνει.

Η ουτοπική λειτουργία είναι αυτή που θα συλλάβει την δυναμική του *nonum* ως λανθάνουσα τάση στο παρόν και θα προβάλει τα περιεχόμενα του. Η συνειδητοποίηση στο παρόν των δυναμικών στοιχείων που οδηγούν σε ένα καλύτερο μέλλον, απαιτεί την διαμόρφωση μιας νέας μορφής συνειδητότητας του υποκειμένου, που να μπορεί να διαπεράσει τα όρια της δεδομένης στιγμής για να κινηθεί στοχευόμενα προς τα εμπρός. Ο Μπλοχ μας εφοδιάζει με εργαλεία για τον οραματισμό του μέλλοντος με τρόπο που να τον καθιστά πράξη συνειδητή και συγκεκριμένη βασισμένη σε πραγματικές δυνατότητες και την στοχευμένη ανάπτυξή τους. Αυτό λοιπόν που παρουσιάζεται ως ελπίδα για το μέλλον δεν είναι παρά η συγκεκριμενοποίηση της επιθυμίας μέσα από τις αντικειμενικές συνθήκες της που εμφανίζονται στο παρόν ως μερικότητα .

Το *nonum* του Μπλοχ δεν οδηγεί σε ένα *ultimum* με τελεολογικούς όρους. Η ταυτότητα, ή η Εστία, όπως χαρακτηρίζει ο ίδιος ο συγγραφέας την στιγμή της πλήρωσης, δεν είναι παρά η αρχή μιας νέας αρχής. Η πραγματική γένεση επισημάνει ο συγγραφέας στον επίλογο του έργου του, δεν βρίσκεται στην αρχή αλλά το τέλος⁶², στις πραγματικά επιθυμητές συνθήκες που χωρίς αποξένωση και αλλοτρίωση, φέρνουν τον άνθρωπο πιο κοντά στον πραγματικό του εαυτό του. Όταν αυτές οι συνθήκες ριζώσουν στην ιστορία, ο άνθρωπος μπορεί να αρχίσει να ονειρεύεται ό,τι ήταν αδύνατο να ονειρευτεί έως τώρα.

⁶² Bloch, *The Principle of Hope* Vol. III, ό.π, σ.1375

Η ουτοπία ανήκει στον αντιφατικό και δαιδαλώδη κόσμο των ανθρώπων, που παρ' όλα τα σφάλματα τους, έχουν την ικανότητα να αποφασίζουν για το μέλλον της ιστορίας. Η παρόρμηση για την τελειότητα είναι η αρχή που διέπει κάθε ιδέα, κάθε ουτοπική σκέψη και πράξη. Μέσα σε κάθε εξιδανικευμένη ιδεατή δομή που έχει εμφανιστεί στην ιστορία, παραμένουν κάποια ίχνη από αυτό που ο καλλιτέχνης ή ο δημιουργός του κάθε έργου μπόρεσε να συλλάβει ως επιθυμητό μέλλον.

Η υλική υπόσταση της ουτοπίας, φανερώνεται μέσα από πράξεις και έργα. Η δημιουργικότητα του ανθρώπου, ως πράξη μη αυτόματη, αλλά συνειδητή, προσχεδιασμένη, που έχει πρώτα φανερωθεί στην φαντασία και έπειτα στην πράξη, είναι ο χώρος μέσα στον οποίο εδράζει η ουτοπία. Η δημιουργική διαδικασία αρχίζει πολύ πριν την πράξη στην συνείδηση και μάλιστα όχι αποκλειστικά στην συνείδηση του παρόντος αλλά σε αυτή του μέλλοντος, σε αυτή που προαισθάνεται τα σκιρτήματα της δυνατότητας μέσα στην ύλη, που προλαμβάνει με αυτό τον τρόπο την δυναμική τους.

Η δημιουργικότητα είναι τελικά η εκδήλωση της φύσης του ανθρώπου, η βασική κατεύθυνση πάνω στην οποία ο Μπλοχ στηρίζεται και ερμηνεύει το όν ως διαδικασία και όχι ως δεδομένο.

Σε κάθε δημιούργημα του ανθρώπου υπάρχει ένα κομμάτι από τον εαυτό του, ένα κομμάτι που δηλώνει την ποιότητα της ύλης του. Μέσα από την δημιουργική πράξη ο άνθρωπος συναντά τον εαυτό του, τον παροντικό αλλά και τον μελλοντικό. Ο Μπλοχ έρχεται να μας πει ότι μέσα στην δημιουργία περιέχεται η

ένδειξη του μέλλοντος, η ένδειξη της τάσης που οδηγεί στην πραγματική ταυτότητα του ανθρώπου, στην φυσικοποίηση του.

Η ταυτότητά του επαναπροσδιορίζεται διαρκώς όσο ο δημιουργικός άνθρωπος είναι δημιουργός του εαυτού του. Η ερμηνεία της ουτοπικής λειτουργίας ως στοιχείο υπερβατικό χωρίς υπέρβαση, περιγράφει αφενός τη ρίζα που βρίσκεται σταθερά εντός του ανθρώπινου πεδίου των δυνατοτήτων και αφετέρου τα όρια που διαρκώς διευρύνονται, όσο ο άνθρωπος εξελίσσεται, όσο εκφράζει και δημιουργεί νέες δυνατότητες και διανοίγει τον ορίζοντα του.

Η μελέτη της κουλτούρας σε όλο της το εύρος αποσκοπεί ακριβώς σε αυτήν την αναζήτηση, την αναζήτηση των ενδείξεων, ότι η πορεία προς την πραγματική εστία του ανθρώπου είναι πραγματική και λαμβάνει χώρα στο χρόνο ιδωμένο πανοραμικά.

Μέσα στα στοιχεία της φαντασίας κρύβεται σε μη συνειδητή μορφή ακόμα, μέρος της ουσίας του ανθρώπου. Η δημιουργική πράξη εξωτερικεύει ως ζώντα κρυπτογραφήματα, συμπυκνώσεις αυτής της ουσίας, τα οποία εντοπίζει σε όλες τις μορφές της διαμεσολάβημένης ύλης του κόσμου, από τον μύθο, στην ιδεολογία και τελικά σε κάθε έκφραση της κουλτούρας. Αυτά τα ίχνη ακολουθεί ο Μπλοχ για να τεκμηριώσει την δομή της οντολογίας του, στα πλαίσια της αντιστοιχίας θεωρίας - πράξης.

Ο Μπλόχ επιχειρεί κάτι καθόλου απλό, να εφοδιάσει τον μαρξισμό με τα μεθοδολογικά εργαλεία που θα οδηγήσουν στην ανίχνευση των ικανών συνθηκών που μπορούν να επαναπροσδιορίσουν την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον.

Όσο δύσκολο και να είναι να θέσει κανείς ασφαλή κριτήρια για την ανίχνευση του συγκεκριμένου, ενεργού χαρακτήρα της φαντασίας που οδηγεί στο μέλλον μέσα από τα δημιουργικά πονήματα των εποχών, το εγχείρημα παραμένει έγκυρο στο βαθμό που θεμελιώνει μια θεωρία που επιτρέπει να εξελιχτεί μια νέα οπτική για την μελέτη της κουλτούρας και γίνεται ένας οδηγός για την ανάπτυξη περαιτέρω κριτηρίων.

Η ανάλυση του ονείρου και της φαντασίας μέσω των στοιχείων που μαρτυρούν την ενεργή εκδήλωση τους επί της πράξης, και το τι μπορεί να σημαίνει αυτό ως ένδειξη του ανθρώπινου στοιχείου, αλλά και η σύνδεση της ανθρώπινης ικανότητας για οραματισμό με την ανίχνευση των δυνατοτήτων για ένα καλύτερο μέλλον, μέσω της θέσπισης συγκεκριμένων κριτηρίων, είναι μια πολύτιμη συνεισφορά στον πεδίο του διαλεκτικού υλισμού και στην πολιτική και ανθρωπολογική ανάλυση της κουλτούρας.

Βιβλιογραφία.

Bloch Ernst. *The Principle of Hope. Vol I, II, III*. Trans. N. Plaice, S. Plaice & P. Knight. The MIT Press Cambridge Massachusetts, 1986.

Bloch, Ernst. *The Utopian Function of Art and Literature: Selected Essays*. Studies in Contemporary German Social Thought. Trans. Jack Zipes and Frank Mecklenburg. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988.

Geoghegan Vincent. *Ernst Bloch*, Routledge, London 1996

Hudson Wayne. *The Marxist Philosophy of Ernst Bloch*. The Macmillan Press , London, 1982.

Jamson Federi. *Marxism and form*. Princeton University Pres, N. Jersey 1971.

Martinez Contreas J. *Las huellas de lo oscuro estetica y filosofia en Ernst Bloch*. Editorial San Esteban, Salamanca, 2004.

Vedda M. (επιμ.) Ernst Bloch. *Tedencias y Latencias de un pensamiento*. Herramienta, Buenos Aires Argentina 2007

Meneses J. & Martínez L.(επιμ.). *Esperanza y Utopia. Ernst Bloch desde America Latina*. Benemérita Universidad Autónoma de Puebla Facultad de Derecho y Ciencias Sociales, Mexico 2011.

Owen J. & Moylan T. (επιμ.), *Not Yet : Reconsidering Ernst Bloch*, Verso , London, 1997.

Άρθρα

- Γεωργίου Θεόδωρος, «Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας στη φιλοσοφία του Ernst Bloch», *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού* (17), 1995.
- Anson Rabinbach, «Between Enlightenment and Apocalypse: Benjamin, Bloch and Modern German Jewish Messianism». *New German Critique*, No. 34 Winter, 1985, σ. 78-124.
- Bloch E., Lowy M., Williams H., Interview with Ernst Bloch. *New German Critique*, no. 9 , 1976 σ. 35-45.
- Kellner D. & O'Hara H, «Utopia and Marxism in Ernst Bloch», *New German Critique*, No. 9 (Autumn, 1976), σ. 11-34.
- Levitas Ruth, «La esperanza utopica: Ernst Bloch y la reivindicación del futuro.», Μετ. Vianey Ramirez Siles. , *Rev. Mundo siglo XXI* no 12, México , 2008.

- Monterrosa Luis Gerardo, « La apertura subjetiva como el fundamento de la utopía y la esperanza» , *Revista Realidad* no. 121, UCA., 2009.
- Munster A. , «Χειροπιαστή ουτοπία, προλαμβάνουσα συνείδηση και πράξη στη σκέψη του Ερνστ Μπλοχ». Μτφρ, Ράνια Τουτουτζή, *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού* (59), 2004.
- Negt Oskar and Zipes Jack, « Ernst Bloch, the German Philosopher of the October Revolution». *New German Critique*, No. 4 , 1975, σ. 3-16.
- Werner Jung , «The Early Aesthetic Theories of Bloch and Lukács» *New German Critique*, No. 45, Special Issue on Bloch and Heidegger (Autumn, 1988), σ. 41-54 .
- Zipes Jack, « Ernst Bloch and the Obscenity of Hope: Introduction to the Special Section on Ernst Bloch». *New German Critique*, No. 45, Special Issue on Bloch and Heidegger, 1988, σ. 3-8.